

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

21

Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939

TOIM.
ANU KOSKIVIRTA JA ALEKSI MAINIO

Kannen kuva: Ote maalauksesta Leo Rajama, Viipurin torilla, 1937-1963.

Ateneumin taidemuseo. Kuva julkaistu perikunnan luvalla.

Kuva: Kansallisgalleria/Kristina Halkola.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21

Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939

Toimittaneet:

Anu Koskivirta (osan toimittaja)

Aleksi Mainio (osan toimittaja)

Pentti Paavolainen (sarjan päätoimittaja)

Sanna Supponen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Eemeli Nieminen

ISBN: 978-952-69280-2-9 (sid. 1. painos)

ISBN: 978-952-69280-3-6 (PDF 2. painos)

ISSN: 1236-4304 (sarja)

Julkaistu sähköisenä: 2020

Toinen korjattu painos.

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Viipurin työväenliike vuosina 1899–1907

Venäjän hallituksen kiristynyt Suomen-politiikka, siitä seurannut perustuslaillisen ja myöntövyysmielisen suuntauksen kilpailu sekä Venäjän horjuminen vallankumouksen ja kuripolitiikan välillä leimasivat 1900-luvun alussa Suomen poliittista kenttää.¹ Nämä tekijät taustoittavat myös suomalaisen poliittisen työväenliikkeen alkuvaiheita. Liikkeen syntymistä pohjustivat sosiaaliset ongelmat, joita alkoi syntyä ensimmäisellä teollistumiskaudella kasvaneissa väestökeskittymissä. Niiden ratkaisukeinoihin haettiin 1870-luvulta alkaen vaikutteita niin Länsi-Euroopan kuin läheisen Pietarin aatevirtauksista.²

Järjestäytyneet pyrkimykset työläisten aseman parantamiseksi alkoivat Viipurissa 1870-luvulla ammattiyhdistystoiminnasta ja 1880-luvulla sosiaalikon-servatiivisesta wrightiläisestä työväenliikkeestä, jonka johdossa toimi pitkän aikaa vanha- ja nuorsuomalaisia kaupunkilaisia. Luokkapohjaisen, poliittisen marxilaisuuden kannalle paikallinen työväenliike siirtyi vasta 1900-luvun alussa. Muutosta hidasti passiivista vastarintaa kannattaneiden radikaalien nuorsuomalaisten vahva asema.³

Työväenliikkeen alkuvuosia käsittelevän aikaisemman tutkimuksen näkökulma on ollut liian kapeasti kansallinen, sillä aihetta koskeva suomalainen historiankirjoitus on useimmiten rakentunut sosiaalidemokraattien ja yhteiskunnan porvarillisten osien vastakkaisuuden ympärille ja jättänyt asetelman ulkopuolelle sen kolmannen keskeisen osapuolen, venäläisen hallitusvallan. Tällainen näkökulmavalinta on vääristänyt esimerkiksi käsitystä Viipurin työväenliikkeen alkua ajoista, joista Hannu Soikkanen on muodostanut muutoin hyvin perustellun kokonaiskuvan *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historiassa* (1970).

Tämä artikkeli selvittää viipurilaisen työväenliikkeen sijoittumista Suomen poliittiseen kenttään vähän hyödynnetyn venäjänkielisen lähdemateriaalin ja Suomen työväenpuolueen (vuodesta 1903 SDP:n) sekä viipurilaisten järjestöjen alkuperäisaineiston avulla. Mikä oli Viipurin työväenliikkeen paikka sosiaalidemokraattisessa puolueessa ja millainen oli Viipurin työväenliikkeen ja venäläisen hallitusvallan suhde 1900-luvun alussa? Tarkastelun ulkopuolelle rajautuu varsinainen järjestöhistoria sekä ammatillinen ja muu erikoisalakohtainen toiminta, joita Jaakko Paavolainen on (Soikkasen äsken mainitun teoksen ohella) käsitellyt pätevästi *Viipurin kaupungin historian IV osassa* (1981).

Artikkelin päälähteitä ovat venäjänkieliset Kenraalikuvernöörinkanslian aineistot ja Viipurin lääninhallituksen salaiset asiakirjat sekä Viipurin työväenyhdistysten ja Suomen työväenpuolueen kokouspöytäkirjat. Ajanjakson poliittista väkivaltaa ja muita niin kutsutun työläisaktiivisuuden muotoja on lisäksi selvitetty asianomaisten alioikeuksien ja prokuraattorin toimituskunnan asiakirjoista sekä muistelmista ja sanomalehdistä.

Alkuvaiheet

Viipuri kilpaili 1900-luvun alussa Turun ja Tampereen kanssa Suomen toiseksi suurimman ja tärkeimmän kaupungin asemasta. Viipurin asukasluku vuonna 1900 oli noin 37 000, Turun 42 000 ja Tampereen 39 000. Uudet virtaukset saivat ensiksi jalansijaa Helsingin ohella näissä Suomen oloissa suurissa kaupungeissa. Suomen varhainen työväenliike oli wrightiläinen – liike, joka pyrki patoamaan sosiaaliliberaalein uudistuksin työväen radikalisoitumista. Skandinaavisten esikuvien mukaisesti wrightiläisen sosialismin tavoitteena oli korjata alkavan teollisen yhteiskunnan epäkohtia ja purkaa säätyrajoja luomalla yhteyksiä työnantajien ja työntekijöiden välille.⁴

Nuorsuomalainen opettaja ja runoilija J. H. Erkko yritti 1870-luvulta alkaen perustaa Viipuriin tällaisia, työväen taloudellisen aseman parantamiseen ja yhteiskunnallisten raja-aitojen madaltamiseen pyrkiviä yhdistyksiä, mutta hankkeet tyrehtyivät kaupunginhallinnon ja työväen epäluuloihin. Myös kaupungin ensimmäisen, wrightiläisen aatteen mukaisen työväenyhdistyksen perustaminen kaatui senaatin vastustukseen vuonna 1886, kunnes yhdistyksen perustava kokous voitiin lopulta pitää vuonna 1888. Tuolloin yhdistyksen johtoon nimitettiin hovioikeuden asessori, kielifennomaani D. W. Åkerman.⁵

Yhdistyksen ensimmäinen puheenjohtaja Åkerman kuului vanhasuomalaisen kannan omaksuttuaan kotikaupunkinsa aatteelliseen vähemmistöön.⁶ Siinä missä konservatiivinen vanhasuomalaisuus menestyi Länsi-Suomessa, Itä-Suomea ja Viipuria hallitsi nuorsuomalainen radikalismi. Viipurin kaupunginhallintoa puolestaan dominoivat ruotsinmieliset, koska kunnallinen äänioikeus perustui varallisuuteen.

Viipurin nuorsuomalaisen sanomalehden *Viipurin Sanomien* toimittajina toimivat 1880-luvulla Matti Kurikka ja A. B. Mäkelä, jotka saivat sittemmin vaikutteita yhteisomistusta ihannoivasta utooppisesta sosialismista. Viipurissa toimiessaan he eivät olleet marxilaisia (Kurikka ei myöhemminkään), kuten ei liioin ollut tohtori Nils Robert af Ursin, Suomalaisen lyseon klassisten kielten lehtori ja Viipurin työväenyhdistyksen ensimmäisen johtokunnan jäsen. Ursinista tuli vuonna 1899 perustetun Suomen työväenpuolueen (puoluehallinnon)

puheenjohtaja.⁷ Hän jättäytyi syrjään järjestötoiminnasta paljon ennen Forssan puoluekokousta 1903, jossa työväenpuolue muuttui sosiaalidemokraattiseksi puolueeksi ja omaksui marxilaisen ohjelman. 1890-luvulta *Viipurin Sanomien* päätoimittajana ja työväenyhdistyksen puheenjohtajana (1891–1901) puolestaan toimi nuorsuomalainen tohtori Julius Anselm (J. A.) Lyly, joka oli Turkuun siirtyneen Ursinin seuraaja Klassillisen lyseon lehtorina. Nuorsuomalaisiin kuului niin ikään työväenyhdistyksen varapuheenjohtaja, kauppias Jaakko Häkli. Åkermanin johtamat vanhasuomalaisetkin jatkoivat kilpailua työväenyhdistyksen johtoasemasta nuorsuomalaisten kanssa, ja vuodesta 1893 lähtien ryhmittymän äänenkannattajana kaupungissa toimi sanomalehti *Viipuri*.⁸

Työväenyhdistyksen johtokunnassa oli säätyläisten ohella työväestöä. Alkuvaiheessa eri alojen ammattityöntekijöitä edustivat johtokunnassa veturinkuljettaja T. Humaloja, suutarimestari P. Airaksinen, kirvesmies Matti Pirttimäki, kivityömies Juho Davidsson, läkkiseppä Kalle Löfgren, konepajatyömies Kalle Lindell ja kirvesmies A. Kosonen.⁹ Puuseppä Aappo Käärmekangas toi 1890-luvun lopulla työväenyhdistykseen työläisradikalismia. Myöhempi SDP:n puoluesihteeriksi (1905–1906) ja SKP:n perustajajäsen (1918), Viipurin kaupunki- ja maaseurakunnan kappalaisen poika Yrjö Sirola (tuolloin Sirén, 1876–1936) oli koulupoikana Lylyn ja Käärmekankaan opinsaunassa.¹⁰

Viipurin Sanomien konkurssin jälkeen Matti Kurikka siirtyi helsinkiläisen *Työmies*-lehden päätoimittajaksi. Hän ajautui ristiriitaan sekä wrightiläisen että nuorsuomalaisen liikkeen kanssa sanouduttuaan lehdessään alkuvuodesta 1899 irti adressinkeräyksestä helmikuun manifestia vastaan. Syynä oli se, ettei työväestön edustajia ollut kutsuttu asiaa koskeviin neuvotteluihin. Vielä pikuisen työväenliikkeen ulkopuolella Kurikan kirjoitus käsitettiin kansallisesta yhteisrintamasta kieltäytymiseksi, vaikka kysymys ei ollut siitä, vaan pyrkimyksestä lisätä työväenliikkeen vaikutusvaltaa.¹¹ Myös Viipurin työväenyhdistyksen kokous päätti tuomita Kurikan menettelyn, mutta asiaa uudelleen käsiteltäessä tuomitseva kanta sai enää vain niukan enemmistön.

Kurikkaan ja työväenliikkeeseen kohdistunut tukahduttava politiikka kiinteystytti aiempaa radikaalimpien voimien rivejä muuallakin kuin Viipurissa.¹² Samaa olivat 1890-luvun Viipurissa edistäneet sekä työväenyhdistyksen johtokunnan muuttuminen aiempaa työläisvaltaisemmaksi että ammattiosastojen perustamisaltoa, sillä ammattiyhdistysten johdosta puuttui ensimmäisille työväenyhdistyksille ominainen säätyläisedustus. Ammattiyhdistysliikkeen synnyttyä laajemman yhteiskunnallisen muutoksen tavoittelu ja lakkoaseen käyttäminen työläisten työehtojen parantamiseksi syrjäyttivät varhaisen työväenliikkeen wrightiläisiä sosiaalikonservaatiivisia painotuksia. Tosin työläispiirejäkin pitkään tyydyttänyt Lylyn vasemmistonuorsuomalainen radikalismi

oli syynä siihen, että tämä muutos lykkääntyi Viipurissa muun Suomen kaupunkoja myöhäisemmäksi.¹³

Viipurin työväenliikkeen toiminnan painopiste oli lisäksi pitkään käytännön asioissa. Suomen varhaisimpia osuustoiminnallisia yrityksiä oli Viipurin työläisten ravintoaineiden kauppayhtiö, joka samalla pyrki sosiaalipoliittisiin uudistuksiin. Hyvinvointia, terveyttä ja taloudellista ja sivistyksellistä edistystä ajoivat omalta osaltaan kaupunkiin vuosisadan loppuvuosikymmeninä syntyneet työväen saunayhtiö, työväenkeittiö, säästöpankki, henkivakuutusrengas ja sanomalehtiosakeyhtiö.¹⁴

Suomen työväenpuolueen (myöh. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue) perustava kokous pidettiin Turussa 17–20. heinäkuuta 1899. Puolueen puheenjohtajaksi valittiin N. R. af Ursin, joka työskenteli tuolloin lehtorina Turussa. Viipurin työväenyhdistyksellä oli kokouksessa edustajinaan muun muassa Lyly ja Käärme kangas. Kokousta hallinneet sosialistit eivät suostuneet Lylyn ehdotukseen, jonka mukaan puolue olisi julistanut olevansa perustuslaillisen kehityksen kannalla. Lyly ei suoraan vastustanut puolueen perustamista, mutta ehdotti sen perustamisen lykkäämistä tuonnemmaksi. Turun kokouksen hyväksymässä puolueohjelmassa vaadittiin yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta, ja erillisissä päätöksissä yksi- tai kaksikamarista eduskuntaa nelikamarisen säätyedustuslaitoksen sijaan. Ohjelman johtolauseessa puolue sitoutui autonomian säilyttämiseen. Tämä muotoilu oli puoluekokouksen enemmistöstä oletettavasti parempi kuin sitoutuminen perustuslailliseen kehitykseen. Kumpikin vaatimus tarkoitti Venäjän hallituksen yhdenmukaistamispolitiikan ollessa täydessä vauhdissa suurin piirtein samaa.¹⁵

Lyly ja vanhasuomalaisen ajatuksille myötämielinen Matti Skyttä kokosivat Viipurin työväenyhdistyksen kokouksessa 17. syyskuuta 1899 enemmistön, joka esti yhdistyksen liittymisen työväenpuolueeseen. Enemmistö pelkäsi luokkatujen sivuuttavan kansalliset edut. Lyly ei siis vastustanut työväenpuolueeseen liittymistä periaatteellisesti, vaan Venäjän hallituksen luoman tilanteen takia. Aappo Käärme kangas kuului kokouksen vähemmistöön. Lokakuun kokouksessa puheenjohtaja Lyly nuiji pöytään päätöksen, että puolueeseen liittymisen edellytti yhdistyksen sääntöjen muuttamista. Tällä perusteella Lyly esti puolueeseen liittymisasian käsittelyn työväenyhdistyksen vuosikokouksessa 1900. Sääntöjenmukaista aloitetta ei näet ollut tehty. Työläistaustaiset puolueen liittymisen kannattajat miehittivät kuitenkin kaikki ne johtokunnan paikat, jotka olivat tuolloin täytettävänä.

Suomen työväenpuolueen Turun puoluekokous oli päättänyt pitää seuraavan edustajakokouksen Viipurissa kukistaakseen Lylyn vastarinnan puolueeseen liittymisen suhteen. Kun Viipurin työväenyhdistyksen johtokunnan enemmistö

totesi vuoden 1901 alussa, etteivät säännöt estäneet puolueeseen liittymistä, Lyly ilmoitti eroavansa yhdistyksen puheenjohtajan tehtävästä. Seuraajaksi valittiin maalari S. Laitinen, joka kannatti työväenpuolueeseen liittymistä. Tämän jälkeen yhdistyksen vuosikokous (1901) hyväksyi selvällä äänen enemmistöllä päätöksen liittymisestä Suomen työväenpuolueen jäseneksi. Monet sosialismia hyväksymättömät jättivät tässä vaiheessa yhdistyksen, mutta Lyly pysyi sen johtokunnan jäsenenä kuolemaansa saakka vuonna 1903. Johtokunnan jäseneksi valittiin vuonna 1901 myös vanhasuomalainen Leander Ikonen.¹⁶

Viipurin puoluekokous järjestettiin kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin antaman määräyksen vastaisesti. Tämä nimittäin oli antanut joulukuun 1. päivänä 1900 kiertokirjeen, jonka mukaan läänin pääkaupungeissa pidettäviin julkisiin kokouksiin oli haettava lupaa kenraalikuvernööriltä ja muualla järjestettäviin läänin kuvernööriltä. Viipurin työväenyhdistys päätti kuitenkin ennen puoluekokousta, ettei sen pitämiseen pyydetäisi lupaa viranomaisilta. Tässä se ei

noudattanut Turun puoluehallinnon jäsenten ja kokousedustajien kehotusta varmistaa kokouksen esteetön pitäminen anomalla sille virallinen lupa. Lyly tosin kysyi Viipurin läänin kuvernöörin Nikolai von Rechenbergin mielipidettä. Kuvernöörin mukaan riitti, että kokouksesta ilmoitettiin poliisilaitokselle.

Viipurilaisten toiminnan omavaltaisuutta korosti osaltaan se, että Bobrikov oli ehdottanut 6. heinäkuuta 1901 senaatin talousosastolle työväenpuolueen kieltämistä. Venäjän hallituksen kontrollin silloista heikkoutta puolestaan osoitti, ettei kenraalikuvernöörin hallinnolla ollut lainkaan tietoa siitä, että puolueen kokous oli tarkoitus järjestää Viipurissa myöhemmin samassa kuussa.¹⁷

Viipurin puoluekokouksen 1901 edustajiin kuului muun muassa myöntyväisyysmielinen lehtimies Anton Huotari. Hänen vaimonsa Anni Huotari oli yksi ensimmäisiä työväenpuolueen kansanedustajia. Molemmat edustivat Viipurin työväenyhdistystä puoluekokouksissa.

Näyttenumero.

TYÖ

Näyttenumero.

Viipurissa joulukuun 17 pnä.

Työ

tarjoaa läten ensimmäisen vuosikertansa tilattavaksi.

Saatuun ilmestyslisäluvan alkaa „Työ“ ilmestyä säännöllisesti jokaisena lauuantaina vuoden 1905 alusta. Lehti tulee sisältämään yhteiskunnallisia, taloudellisia ja yleishyödyllisiä kirjoituksia, sekä kaunokirjallisia kyhäyksiä, jota paitsi lehti tulee kertomaan tärkeimmät yleiset uutiset paikkakunnalta sekä muualta kotimaalta kuin myöskin ulkomailta.

Kuviakin tulee lehti silloin tällöin sisältämään.

Lehden ohjelmana tulee olemaan kaikkien vähäväkisten asiaa ajaminen. Niinpä tulee lehti tarmonsa takaa työskentelemään työväestön, tilattoman väestön ja pikkutilallisten aseman parantamiseksi. Uedoten itse kansan syviin keroksiin tahtoo lehti tuoda sen tunteita julkisuuteen. Työväenasiassa tahtoo lehti pysyä työväen aseman parantamispurkimysten mukaisella kannalla. Niin tulee se tarmonsa takaa työskentelemään työläisluokan kohottamiseksi siitä taloudellisesta ja yhteiskunnallisesta alennustilasta, jossa se nykyään on.

Meille tärkeäarvoisia koolta olevia valtiopäiviä sekä sotaa tullaan seuraamaan. Lehdelle antavat apuaan upeat tunnetut henkilöt.

tilaus hinta on maalla asiamiehillä ja kaupungissa kotiinkannettuna

Koko vuosi	Smk. 4: —
Puoli vuotta	2: 25
Neljäsnes vuosi	1: 20
Kuukausi (kaupungissa)	—: 40

toimitus.

O. Järveläisen Kultasepänliike

Kauppatorin varrella.

Hyvät tavarat.

Hyvät työntekijät.

Kohtuulliset hinnat.

Tulkaa ostamaan!

F. Sergejeffin Pojat ja Kump. Viipurissa

suosittavat erittäin hyviä

Tee-lajejansa,

joita hyvän makunsa ja hienon tuoksunsa kautta ovat saavuttaneet yleistä tunnustusta ympäri maan. Yllämainittuja teelajeja on saatavana kaikissa hyvin varustetuissa kauppoissa.

Jokainen kääri sisältää Helsingin Maanviljelys- ja Kaupakemiallisen Laboratorioin tarkastustodistuksen.

Uusi Karjalan

Lakkitehdas

Punasenlähenteorin varrella.

Valmistettu jouluksi suuri valikoima naisten, miesten ja lasten

talvilakkeja

sekä boat 3 mkasta korkeampiin hintoihin. Kotimaan tekoa. Halvat hinnat.

Myydään tukuttain ja vähittäin.

Metsästystarpeita

Calouskaluja

Urheiluesineitä

Jtä-Suomen

Rakennusaineiden Kauppa

Wiipuri * Omist. E. V. Sellgrén

Hyvin lajiteltu varasto Rauta- ja Uärikauppaan kuuluvia tavaroita.

Cyökaluja:
Puusepille, Kirvesmiehille, Muurareille, Kivimiehille ja Sepille * * *

Kun nuorsuomalainen *Viipurin Sanomat* lakkautettiin huhtikuussa 1900 neljäksi kuukaudeksi, ryhtyivät J. A. Lyly, vanhasuomalaisen *Viipurin* päätoimittaja Leander Ikonen ja eräät työväenyhdistyksen edustajat perustamaan kaupunkiin työväenlehteä. Hanke jäi näyttenumeroon. Työväenyhdistyksen uuden johdon seuraavana vuonna yrittämä *Karjalan Työmies* ei sekään saanut kuin näyttenumeron aikaiseksi. Sensuurivirasto painoylihallitus katsoi anomuksen rauenneeksi, koska päätoimittajaksi aiottu A. B. Mäkelä oli matkustanut Amerikkaan. Tässä vaiheessa *Viipurin Sanomat* oli jo lakkautettu, ja siitä oli jäljellä kerran viikossa ilmestyvä *Viipurin Sanomien Supistus*. *Viipurin Sanomat* alkoi ilmestyä uudelleen kolmepäiväisenä sanomalehtenä uudelleen vuonna 1910. Viipuri sai oman työväenlehdensä, *Työn*, vuonna 1905. Lehden ensimmäinen toimivuosi päättyi tosin kesken sekä talousvaikeuksien vuoksi että nimellisen päätoimittajan, vanhasuomalaista myöntöväisyyttä ymmärtävän Anton Huotarin ja työläiskagalismia ja -aktivismia kannattaneen toimittaja Emil Lehénin välisiin ristiriitoihin. Työ alkoi ilmestyä vakinaisesti vasta vuoden 1906 alusta.¹⁸

Työväenpuolueen ensimmäinen puoluekokous pidettiin Viipurissa 17.–20. heinäkuuta 1901. Viipurin työväenyhdistyksellä oli siellä kahdeksan edustajaa, joista kaksi oli naisia. Edustajiin kuuluivat muun muassa työväenyhdistyksen aktiivit Miina Kontulainen, J. P. Holopainen, S. Laitinen, Anton Huotari ja J. Juusonon. Lisäksi maalaiskuntaan kuuluneen Talikkalan työväenyhdistyksellä oli kaksi edustajaa. Työväenpuolueen hallinto oli Turun perustavassa kokouksessa päätetty sijoittaa Turkuun, missä se pysyi vuoteen 1905 saakka. Kun helsinkiläiset ja tamperelaiset työväenjohtajat kilpailivat keskenään ja turkulaisten kanssa aatteellisesta ja poliittisesta johtajuudesta, viipurilaiset jäivät kilpailussa lähinnä statistin osaan. Koska Suomen oloissa suurta kaupunkia ei kuitenkaan voitu sivuuttaa, valittiin puoluehallintoon aina viipurilaisten edustajia.¹⁹

Viipurin työväen kokousvapaus

Vuosisadan alussa työväenliike järjesti yleisiä mielenosoituskulkueita kesäkuun ensimmäisenä sunnuntaina. Vappusäitä pidettiin liian arvaamattomina. Näillä retkillä osoitettiin mieltä ennen kaikkea äänioikeusasioissa. Venäjän hallitukseen liittyvät teemat eivät sen sijaan tulleet kysymykseen. Kenraalikuvernööri Bobrikov määräsi kuvernööri Rechenbergin antamaan luvan Viipurin työväenyhdistyksen kesäkuun 1. päivänä 1902 järjestettävälle kävelyretkelle ja vastaamaan sen aikana järjestyksen säilymisestä. Järjestysongelmia ei ollut, sillä työväenliike pysytteli lailliset toimintaoikeutensa säilyttääkseen kuuliaisesti sille asetetuissa ahtaissa rajoissa vuoteen 1904 saakka. Bobrikov moitti silti jälkikäteen Rechenbergiä siitä, että puheissa oli esitetty yhteiskuntarauhalle vaarallisia sosialistisia tulkintoja ja ylistetty Ranskan, Belgian ja Ruotsin poliitista ja yhteiskunnallista järjestelmää. Kenraalikuvernööri oli muistakin syistä menettänyt luottamuksensa kuvernööri Rechenbergiin, joka ilmoitti erostaan kesäkuun 1902 lopulla.²⁰

Joulukuun 27. päivänä 1902 kenraalikuvernööri keskitti omiin käsiinsä vallan päättää kaikkien kaupungeissa järjestettävien julkisten kokousten luvista. Kuvernööreiltä edellytettiin lupahakemuksen esittelyä. He saivat silti edelleen päättää maaseudulla pidettävien julkisten kokousten luvista. Huhtikuun 2. päivänä 1903 annettu kolmivuotinen niin sanottu diktatuuriasetus oikeutti kenraalikuvernöörin kieltämään kaikenlaiset yleiset ja yksityiset kokoukset. Kuvernöörit saivat luvan määrätä sakkorangaistuksia julkisia kokouksia ja järjestyssääntöjä koskevista rikkomuksista. Vuoden 1903 lopussa Bobrikov delegoi julkisten kokousten myöntämislupa-asiat kuvernööreille. Tämä kävi mahdolliseksi, koska kenraalikuvernööri oli tuolloin jo karkottanut maasta perustuslaillisen opposition tärkeimmät johtajat ja tunsii olevansa valtansa huipulla.²¹

Kesäkuun alun 1903 mielenosoitusretken lupapyyntö jätettiin Viipurin lääninhallitukseen vain kolme päivää ennen tilaisuutta, eikä aika riittänyt sen toimittamiseen venäläiselle kenraalikuvernöörille, niin kuin olisi pitänyt. Puheiden pitäminen kiellettiin. Esittäjä sai vain runoja ja lukea otteita sensuurin läpäisseistä kirjoista. Kuvernööri toimitti jälkikäteen poliisitutkinnan väitetyistä luvattomista puheista. Koska niitä ei ollut pidetty, yhdistystä ei rangaistu.²²

Kesäkuun alun 1904 kävelyretkillä Helsingissä, Turussa ja Hämeenlinnassa protestoitiin jo venäläistä hallitusvaltaa vastaan, mutta Viipurissa vallitsi tässä suhteessa hiljaisuus.²³ Paikallisen työväenyhdistyksen johdolle työväenasia oli vielä ennen muuta yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden asiaa, ”köyhälistön tilan kohottamista”, jossa sijansa oli yhä kristinuskonkin ajatuksilla. Marxilainen luokkataisteluideologia ei ollut vielä levinnyt jäsenten pariin.²⁴

Viipurilaisten asema sosialistisen työväenliikkeen jälkijoukoissa johtui siitä, että paikallinen työväenliike oli pitkään nuor- ja vanhasuomalaisen vaikutuksen alaisena. Paikallisen työväenyhdistyksen puheenjohtajana oli vuoden 1904 alussa vanhasuomalainen Matti Skyttä, ja muitakin vanhasuomalaisia (suomettarelaisia) toimi seudun työväenyhdistyksissä aina vuoteen 1905 saakka. Nuorsuomalaisilla oli edustus vuoteen 1903 saakka. Tuolloin Bobrikovin järjestämän maastakarkotusmääräyksen masentama Lyly riisti henkensä Berliinissä. Viipurin työväenyhdistyksen jäsenet julkaisivat hänen muistoaan kunnioittavan kirjasen.²⁵

Julkisen toimintansa maltillisuudesta huolimatta Viipurin työväenyhdistys ei välttynyt vaikeuksilta venäläismielisen poliisin kanssa. Bobrikov oli vuoden 1900 lopulla oikeuttanut poliisit olemaan läsnä kaikissa yhdistysten hyväksytyihin sääntöihin perustuvissa jäsenkokouksissa, jotka eivät olleet luvanvaraisia. Maaliskuussa 1903 Viipurin linnoituksen santarmikomennuskunnan päällikkö V. K. Kramarenko valitti kuvernöörille, että Viipurin työväenyhdistys esti poliisin läsnäolon jäsenkokouksissaan ja väitti, että niissä esitetyissä ohjelmanumeroissa oli pilkattu kenraalikuvernööriä ja santarmeja eli Venäjän valtiollista poliisia, joka toimi julkisesti ja salaisesti. Lääninhallitus ryhtyi järjestämään yhdistyksille kokoustensa ennakoilmoitusvelvollisuutta ja poliisien ja santarmien läsnäolo-oikeutta niissä.²⁶

Viipurin läänin venäläiselle kuvernöörille Nikolai Mjasojedoville ilmoitettiin tammikuun alussa 1904, että puheenjohtaja Skyttä oli pitänyt yhdistyksen kokouksessa 2. tammikuuta palopuheen hallituksen toimia vastaan. Tosiasiasa hän oli puhunut työläisten ja torpparien häätämisiä vastaan, mutta ilmiantaja oli käsittänyt puheen valtiollisemmaksi kuin se oli ollut. Kuvernöörin epäluulot perustuivat epäilemättä muistikuviiin Skyttän edeltäjästä, maanalaista passiivista vastarintaa organisoineen kagaalin jäsenestä Lylystä. Skyttä otettiin poliisin suojiin kuulusteltavaksi, kunnes Bobrikov määräsi hänet vapaalle

jalalle. Varjellakseen omaa nahkaansa ja työväenyhdistystä Skyttä erosi puheenjohtajan tehtävistä. Myöntöväisyyksimielisen suomettarelaisen joutuminen vaikeuksiin venäläisen virkavallan kanssa huvitti kaupungin perustuslaillisia.²⁷

Kesällä 1904 Mjasojedov esti vangitsemisen uhalla työväenliikkeen agitaattorien kokousmatkat Viipurin läänissä.²⁸ Pikkumaiset rajoitukset ja niiden mielivaltaisesti vaihteleva käytäntö radikalisoivat vähitellen työväenliikettä ja vieroittivat sen venäläisestä hallitusvallasta. Viipurin työväenyhdistys valitti elo-syyskuussa 1904 kuvernöörille poliisin yhdistyksen toiminnalle asettamista rajoituksista. Valituksen ajankohta oli otollinen, koska Bobrikovin murha kesäkuun puolivälissä oli havahduttanut Venäjän hallituksen lieventämään Suomen-politiikkansa. Kuvernööri määräsi, ettei jäsenkokouksista ja -iltamista tarvinnut ilmoittaa poliisille, joskaan poliisin läsnäolo-oikeutta ei peruutettu. Poliittisten muutosten rohkaisemana työväenyhdistyksen johtokunta poisti poliisikonstaapelin yhdistyksen kokouksesta lokakuussa 1904. Poliisimestarin valitettua asiasta kuvernööri Mjasojedov pakotti yhdistyksen palaamaan ilmoitusvelvollisuuteen.²⁹

Venäläiset kutsunnat ja hallituksenvastaisen toiminnan alku

Vuoden 1901 asevelvollisuuslaki oli annettu yleisvaltakunnallisessa lainsäädäntöjärjestyksessä ilman Suomen valtiopäivien suostumusta. Siksi perustuslailliset tahot – niin passiivista vastarintaa kannattaneet nuorsuomalaiset kuin ruotsalaisen puolueen kannattajatkin – kieltäytyivät kategorisesti myötävaikuttamasta kutsuntaprosessiin. Vasemmistonuorsuomalaisen Lylyn vaikutuksesta myös suuri osa Viipurin työväenyhdistyksen jäsenistä kannatti 1900-luvun alkuvuosina passiivista vastarintaa ja venäläisistä kutsunnoista poisjäämistä. Keväällä 1902 yhdistys ei antanut huoneistoaan kutsuntoja varten. Venäläisen santarmiston tietojen mukaan Viipurin perustuslailliset maksoivat kymmenen markkaa kutsunnanalaisille nuorukaisille siitä hyvästä, etteivät nämä menisi kutsuntaan. Suuri kansanjoukko ahdisteli 19. huhtikuuta kutsuntoihin menneitä ja hajaantui vain venäläisen sotaväen valmistautuessa ampumaan mellakoijia. Kuten Helsingissä, Viipurissakin aiottiin perustaa järjestyksen ylläpitämiseksi vapaaehtoinen suojeluskunta. Muutamia Talikkalan työväenyhdistyksen jäseniä ilmoittautui halukkaaksi liittymään siihen.³⁰ Epäluottamus poliisia kohtaan ja ajatus vapaaehtoisesta järjestysvallasta johtivat myöhempinä vuosina suojeluskuntien ja punakaartien perustamiseen.

Perustuslaillisten kutsuntalakko sai Viipurissa muuta Suomea suuremman suosion, sillä Viipurin kaupungin kutsunnanalaisista osallistui kevään 1902 kutsuntoihin vain 18,4 prosenttia, mikä oli selvästi muun Suomen keskiarvoa

vähemmän. Viipurin maalaiskunnassa kutsuntoihin sitä vastoin osallistui 62,2 prosenttia kutsutuista, mikä ylitti suuriruhtinaskunnan keskitason. Koska Viipurin työväestö asui suureksi osaksi maalaiskunnan puolella, kutsuntalakko onnistui Viipurin seudun työväen piirissä verraten heikosti. Lakkoon osallisten osuus pieneni jatkossa entisestään: kevään 1903 kutsuntoihin osallistui Viipurin kaupungissa 46,1 prosenttia ja maaseurakunnassa 75,5 prosenttia kutsunnanalaisista.³¹

Kutsuntalakon rintamat rakoilivat Viipurissa osaksi suomettarelaisen *Viipurilehden* toimittajan ja kaupungin työväenyhdistyksen johtokunnan jäsenen Anton Huotarin vaikutuksesta. Lylyn ja Huotarin kannattajat ja kolmas, itsenäinen linja kävivät vuoden 1902 lopulla ja seuraavan vuoden alussa taistellua paikallisen työväenyhdistyksen suunnasta. Tamperelaisen *Kansan Lehden* päätoimittaja Yrjö Mäkelin, joka itse osallistui aktiivisesti perustuslaillisten kagaalin toimintaan, yritti vuoden 1903 alussa turhaan estää Huotarin uudelleenvalinnan Viipurin työväenyhdistyksen johtokuntaan.³²

Huotari meni vuoden 1903 kutsuntoihin, kun asevelvolliset Talikkalan työväenyhdistyksen jäsenet maalari Karl Gustaf (Kalle) Procopé ja työläistaustainen ylioppilas Aukusti Rissanen puolestaan jäivät niistä pois.³³ Rissasesta tuli vuonna 1903 kagaalin kutsuntalakkoagitaattori. Hän sopi kotitaustansa puolestaan tehtävään. Kagaalin palveluksessa oli huomattava määrä sosiaalidemokraatteja; työläisten (ja työläistaustaisten) oli helpompi lähestyä maaseudun nuorukaisia kuin herraskaisiksi koettujen ylioppilaiden.³⁴

Kevään 1904 kutsuntojen aikana helsinkiläisillä sosiaalidemokraateilla oli oma valtakunnallinen kutsuntalakko-organisaatio, jota perustuslaillinen kagaali rahoitti. Yksi organisaation johtajista oli helsinkiläistynyt viipurilainen yliopisto-opiskelija Aukusti (Aku) Rissanen. Myöntövyysmielistä vastapuolta puolestaan edusti Viipurissa työväenyhdistyksen hiljattain eronnut puheenjohtaja Skyttä, joka oli vanhasuomalaisten keulahahmo valittaessa jäseniä kutsuntalautakuntaan.

Vuoden 1904 kutsunnat onnistuivat Venäjän hallituksen kannalta edellisvuoden kutsuntoja paremmin, ja kagaalin kannalta vastaavasti niitä huonommin. Syynä oli vuoden alussa puhjennut Venäjän–Japanin sota: kutsunnoista poisjäämisen pelättiin – sinänsä aiheettomasti – voivan johtaa komennukseen Kaukoidän sotarintamalle. Viipurin kaupungissa kutsuntoihin osallistui 67,5 prosenttia ja maaseurakunnassa peräti 90,9 prosenttia niihin kutsutuista. Perustuslaillisten kagaalin piirissä todettiin, että huonosti sujuneen kutsuntalakkokevään ainoa valopilkku oli järjestyneen työväen kutsuntalakkotoiminta.³⁵

Kevään kutsuntalakkotoiminta edisti työväen hallituksenvastaista järjestäytymistä, ja sen tuloksena syntyi salainen löyhä vastarintaverkosto, jota on kutsuttu

työläisaktivistiseksi. Vuonna 1904 kysymys oli tosiasiaassa vähintään yhtä paljon työläiskagalismista eli väkivallattoman vastarinnan harjoittamisesta etenkin kutsuntoja vastaan. Järjestön perustamisen alkuperäisenä ponttimena olivat kuitenkin odotukset työväen toimintavapauksien laajasta rajoittamisesta.

Perustuslaillisesta suuntauksesta oli tähän aikaan irtautumassa radikaali siipi, joka sen päälinjasta poiketen kohdisti toivonsa Venäjän vallankumousliikkeeseen eikä vierastanut terrorismiakaan. Perustuslaillisten radikaalista siivestä muodostui vuoden 1904 lopussa aktivistipuolue. Sana aktiivinen viittasi aseelliseen toimintaan. Niin perustuslailliset kuin varhaisaktivistitkin edistivät osaltaan salaisten työläisverkostojen muodostumista. Työläisten verkostojen jyrkimmät ainekset ilmoittivat hyväksyvänsä poliittiset murhat ja kannattavansa Suomen eroamista Venäjältä.³⁶

Työläisaktivisti- tai työläiskagaalijärjestöä johtivat pääkaupungissa ja valtakunnallisestikin viipurilaistaustainen Aukusti Rissanen, kotkalaislähtöinen Matti Turkia ja helsinkiläistynyt eteläpohjalainen puuseppä Emil Perttilä. Maanalainen järjestö levisi Turkian, Rissanen, ja viipurilaisen *Työ*-lehden toimittajana myöhemmin työskennelleen Nestori Valavaaran (Valleniuksen) organisoinnin tuloksena Viipurin ympäristöön. Työläisaktivisteihin kuuluivat Viipurissa niin ikään vanginvartija Vihtori Viitanen, työväenkeittiön pitäjä Kustaa Adolf Leino ja kirvesmies Juho Oikkonen. Samaan viipurilaispiiriin voidaan laskea muiden muassa myös SDP:n puoluehallintoon ajoittain kuulunut Mimmi (Miina) Kontulainen sekä Karl Gustaf (Kalle) Procopé. Salaisia ryhmiä oli vuonna 1905 esimerkiksi Talikkalassa, Kolikkoinmäellä ja Tiiliruukissa.

Helsingistä ja Viipurista poiketen työläisaktivistiorganisaatio ei juurtunut Tampereelle eikä Turkuun. Mäkelin Tampereella kannatti vakiintunutta passiivista vastarintaa, Turun puoluehallinto taas torjui kaiken maanalaisen toiminnan, joka olisi voinut vaarantaa julkiset järjestöt.³⁷

Kesällä 1904 nimitetty uusi kenraalikuvernööri Ivan Obolenski yritti vähentää Bobrikovin jyrkän politiikan luomia jännitteitä. Suunnanmuutos tuli Suomeen Venäjältä, jota Japanin-sodan tappiot olivat heikentäneet. Monen vuoden tauon jälkeen keisari Nikolai II kutsui Suomessa koolle säätyvaltiopäivät joulukuusta 1904 alkaen. Kun äänioikeus oli porvaris- ja talonpoikaissäädyn vaaleissa rajattu vain varakkaille, sosiaalidemokraattien ainoa mahdollisuus vaikuttaa vaaleissa oli vaaliliitto jommankumman valtapuolueen kanssa ja omien ehdokkaiden saaminen sen listoille jossain kaupungissa. Yrjö Mäkelin kannatti sosiaalidemokraattien osallistumista valtiopäivävaaleihin asettamatta vaaliyhteistyön ehdoksi yleisen äänioikeuden kannattamista. Tosiasiaassa hän kannatti yhteistyötä perustuslaillisten kanssa.³⁸ *Työmiehen* päätoimittaja Edvard Valpas puolestaan asetti yleiseen äänioikeuteen suostumisen vaali-

yhteistyön ehdoksi. Jos ehto ei toteutuisi, sosiaalidemokraattisen puolueen oli hänen mukaansa tehtävä vaalilakko. Valppaan tarkoituksena oli paljastaa kummankin valtapuolueen demokratianvastaisuus.

Ratkaistakseen kiistan puoluehallinto kutsui koolle puoluekokouksen. Se pidettiin Helsingissä 25–28. syyskuuta 1904. Suurista työväenyhdistyksistä Turku, Tampere ja Oulu olivat vaaleihin osallistumisen kannalla. Sen sijaan etenkin helsinkiläisten ja itäsuomalaisten työväenyhdistysten edustajat puolsivat äänioikeusehtoa tai ehdotonta vaalilakkoa. Jyrkimmällä eli vaalilakon kannalla oli pääosa puheoikeuttaan käyttäneistä viipurilaisista. Vaalilakon valitsivatkin ennen muuta ne työväenyhdistykset, jotka olivat irtautuneet nuorsuomalaisten vaikutuksesta myöhään. Näihin kuului itäsuomalaisten työväenyhdistysten ohella Porin työväenyhdistys. Puoluekokousäänestykset voitti silti Valppaan linja, jonka mukaan vaaleihin voitiin osallistua, mikäli yleiseen äänioikeuteen suostuttaisiin.³⁹

Vuosisadan alun työväenliikkeessä vaikutti suuntaus, joka turvasi järjestöjen toimintaoikeudet pysyttäytymällä Venäjän-politiikassaan selvästi erossa passiivisesta vastarinnasta. Tämä oli työväenpuolueen Turun puoluehallinnon ja myös Valppaan linja. Turun puoluehallinnon jäsenet siirtyivät kuitenkin vuoden 1903 aikana kannattamaan varovaisesti passiivista vastarintaa. Työväenliikkeen myöntövyvyssuuntauksen ajatusten mukaisesti työttömät pyrkivät hakemaan tukea venäläiseltä hallinnolta, mikäli oman kaupungin päättäjät eivät tarjonneet kunnollista työttömyysapua. Suomen viimeinen tällainen tukipyyntö tehtiin Viipurissa syksyllä 1904, ja Talikkalan työväenyhdistys oli tukihankkeen alkuvaiheissa mukana.⁴⁰ Varhaisaktiivisuuden ja myöntöväisyyden rinnakkainelo heijasteli viipurilaisten voimakkaan kaksijakoista suhtautumista venäläiseen hallitusvaltaan,⁴¹ mutta osoitti samalla Viipurin työväenliikkeen päävirtauksen kuulumista Venäjä-suhteessaan liikkeen jälkijoukkoihin.

Saman vuoden keväällä ja alkukesällä Viipurin työväenyhdistyksen Uuraan haaraosaston ahtaajat kääntyivät paikallisten santarmien ja kuvernööri Mjasojedovin puoleen hakeakseen tukea porilaista ahtaajayrittäjää J. V. Vallia vastaan. Valli kilpaili satamatyöntekijöiden osuuskunnan kanssa Uuraan satamatöistä. Viipurin kaupungin maistraatti oli pessyt konfliktissa kätensä vetoamalla lain jokaiselle kansalaiselle takaamaan elinkeinonharjoittamisen vapautteen. Mjasojedov ja santarmieverstiluutnantti Kramarenko yrittivät sovittelulla kiistaa työntekijöiden hyväksi, mutta yrittäjänvapautta suosiva lain-säädäntö esti heidänkin toimintamahdollisuutensa.⁴² Rajan toisella puolella venäläiset viranomaiset tukahduttivat armottomasti ammattiyhdistystoiminnan ja siihen liittyvät vaatimukset. Suomessa harjoitettu sallivuus vaikutti tätä taustaa vasten hajota ja hallitse -politiikalta.

Viipurin levoton vuosi 1905

Venäjän ensimmäinen vallankumous alkoi Pietarin verisunnuntaista 22. tammikuuta 1905. Tuona päivänä sotaväki tukahdutti rauhallisen mielenosoituksen ampumalla suoraan väkijoukkoon. Tapaus laukaisi jättiläisvaltakunnassa kuohunnan ja vallankumoustaapahtumien sarjan, joiden herraksi hallitus pääsi vasta kesällä ja syksyllä 1907.

Työläisaktivistien järjestö piti verisunnuntain johdosta mielenosoituksia Suomessa tammikuun 24. ja 25. päivänä. Mieltä osoitettiin myös Viipurin Punaisenlähteentorilla.⁴³ Melkein kaikki vuoden 1905 joukkomielenosoitukset ja terroriteot Suomessa olivat ylhäältä ohjattuja ja kaikkea muuta kuin spontaaneja. Langat johtivat aktivistipuolueeseen, työläisaktivistijärjestöön ja muun kuin terrorismin osalta myös kagaaliin.⁴⁴

Vanhasuomalainen prokuraattori Eliel Soisalon-Soininen murhattiin Helsingissä 6. helmikuuta 1905. Venäläinen hallinto ja Helsingin poliisilaitos pyrkivät epäiltyjä vangitsemaalla ja salaisia tiedottajia värväämällä pääsemään terroristien jäljille, mikä lisäsi hallituksenvastaisia mielialoja Helsingin työväenyhdistyksessä. Terrorismin toi entiseen kotikaupunkiinsa Viipuriin kesällä 1905 aktivistipuolueen ja sen taistelujärjestön asiamies, helsinkiläistynyt ylioppilas Aukusti Rissanen. Rissanen antoi neuvoja, kun prokuraattorin henkeä edellisenä syksynä väijynyt Matti Reinikka oli tarjoutunut kuvernööri Mjasojedovin murhaajaksi. Reinikka oli tosin huono valinta tehtävään, sillä edellissyksyllä pakomatallaan hän oli jäänyt junan alle ja menettänyt toisen kätensä. Koska Suomessa ei ollut terroristista traditiota, muita tehtävään vapaaehtoisia ei ilmeisesti ollut.

Maaliskuun 20. päivänä Reinikka käveli Viipurin läänin kuvernöörin työhuoneeseen ja veti esiin revolverinsa. Ensimmäinen luoti lävisti Mjasojedovin käden ja päätyi hänen kylkeensä. Kuvernööri ryömi säikähdyksissään pöytänsä alle, ja Reinikka ampui häntä takalistoon. Reinikalla oli vielä käyttämättömiä patruunoita, mutta revolveriin tuli toimintahäiriö, jota hän ei yhdellä kädellä pystynyt korjaamaan. Ampuja pakeni kadulle, mistä hänet otettiin kiinni. Attentaatti ei kuitenkaan tyystin epäonnistunut, sillä Mjasojedov jätti pysyvästi virkansa ja Suomen jo keväällä 1905.

Kohta murhayrityksen jälkeen hotelli Centralin kellariravintolaan pyrki juopunut nuori mies. Portieerin kiellettyä sisäänpääsyn tämä ryhtyi käsi-kähmään ja pudotti sen tuoksinassa revolverin. Mies toimitettiin Viipurin poliisilaitokseen, missä hän osoittautui maalari Kalle Procopéksi Viipurin Kolikkoinmäeltä. Hänen taskustaan löytyi kirje. Siinä hän kehotti poliisilaitoksen etsivää osastoa ottamaan kiinni yksikätisen Matti Reinikan, joka aikoi murhata kuvernöörin.

On vaikea sanoa, oliko Procopé kirjoittanut kirjeensä omantunnontuskis-
saan vai todistaakseen itsensä viattomaksi siltä varalta, että hänet pidätettäi-
siin. Ilman kirjettä ja revolveria poliisi ei olisi lainkaan osannut epäillä häntä.

Poliisi mursi salaliiton sen heikoimmasta renkaasta eli Procopésta käsin. Hänelle sanottiin, että ellei hän tunnustaisi kaikkea, häntä pidettäisiin syytety-
nä ja muita osallisia todistajina. Procopéta uhattiin venäläisellä sota-oikeudella. Mikäli hän taas tunnustaisi, hän pääsisi vapaaksi. Niinpä Procopé kertoi kaiken
tietämänsä, ja Rissanen vangittiin Helsingissä ja tuotiin Viipuriin. Antamal-
la Rissanen ja Reinikan kuunnella oven takana Procopén tunnustusta poliisi
sai nämäkin paljastamaan enemmän kuin heidän olisi oman etunsa nimessä
pitänyt kertoa.

Poliittinen ilmapiiri oli vuonna 1905 niin kireä, että suomalaiset oikeus-
istuimet epäilivät venäläisten asioilla toimivaa poliisia kaikesta mahdollisesta.
Viipurin raastuvanoikeus katsoi erityisen räikeäksi rikkomukseksi, että kuulus-
teluihin osallistui venäläisiä tahoja eli kenraalikuvernööri Obolenskin turva-
päällikkö S. A. Diedrichs ja Viipurin linnoituksen santarmikomennuskunnan
päällikkö Kramarenko. Samoin suomalaisen oikeusjärjestyksen vastaiseksi
nähtiin se, että syytettyjä pidettiin aluksi vankeudessa venäläisen varuskunnan
päävahdissa.

Raastuvanoikeudessa syytetyt peruuttivat osan tunnustuksistaan. Edellä
mainittujen muotovirheiden vuoksi raastuvanoikeus ei antanut poliisin tut-
kintapöytäkirjalle täyttä arvoa. Reinikka tuomittiin murhayrityksestä kahdeksi
vuodeksi ja kahdeksi kuukaudeksi kuritushuoneeseen. Procopé sai sakko-
rangaistuksen, koska hän oli lyönyt laimin velvollisuutensa kertoa tekeillä
olevasta rikoksesta. Rissanen vapautettiin todisteiden puuttuessa kaikista
syytteistä. Hänet ja Procopé päästettiin heti vapaalle jalalle.⁴⁵

Voi vain arvailla, mitä 23-vuotiaat lapsuudenystävät keskustelivat vapaudut-
tuaan tutkintovankeudesta kesäkuun 20. päivänä. Lopputulos oli kuitenkin
selvillä. Rissanen antoi Procopélle vain yhden vaihtoehdon. Työläisaktivistit
rankaisivat tähän aikaan petteureita kuolemalla. Procopén oli pelastettava kun-
niansa kostamalla kuulustelijalleen. Aktivistipuolueen hallituksen toiminta-
kertomuksen mukaan työläisaktivistijärjestö oli vastuussa heinäkuun 21. päivä-
nä tapahtuneesta veriteosta. Se ei siis ollut Procopén yksityisyritteliäisyyttä. Hän
ampui keskellä kirkasta päivää Kramarenkon, kun tämä oli viipurilaisessa puis-
tossa ulkoiluttamassa koiraansa. Procopé otettiin heti tekonsa jälkeen kiinni.⁴⁶

Nikolai II kiinnitti ministerivaltiosihteerin esittelynotissa huomiota
siihen, että suomalainen raastuvanoikeus oli edellisen attentaatin jälkeen
päästänyt Procopén vapaaksi langetettuaan hänelle pelkät sakot. Kenraali-
kuvernööri Obolenskin ehdotuksesta Procopé määrättiin Pietarin sotilaspiirin

sotaoikeuden tuomittavaksi. Procopé sai kuolemantuomion, jonka keisari muutti karkotukseksi ja pakkotyöksi ilman määräaikaa. Hän kuoli pakkotyövankeudessa Taka-Baikalin kuvernementissa Venäjällä. Suomalaiset pitivät Procopén oikeudenkäyntiä venäläisessä sotaoikeudessa laittomana, ja tämä oli yksi niistä tekijöistä, joiden perusteella työläiskagaalit ja -aktivistit järjestivät elokuussa 1905 suuria luvattomia hallituksenvastaisia mielenosoituksia.⁴⁷ Laittomien vangitsemisten ja poliisin mielivallan kaltaiset konkreettiset asiat olivat ihmisille paljon helpommin käsitettävissä kuin perustuslakien rikkomukset, joiden puolesta tavallista kansaa oli vaikea mobilisoida mielenosoituksiin.

Koska Procopé kuului Talikkalan työväenyhdistyksen johtokuntaan, poliisi toimitti jo keväällä 1905 etsinnän yhdistyksen huoneistossa ja sulki sen väliaikaisesti. Yhdistyksen asiakirjoja ja rahavaroja takavarikoitiin. Tämän ja vielä enemmän Procopén toisen vangitsemisen ja sotaoikeuteen asettamisen jälkeen Viipurin järjestyneen työväen henki muuttui jyrkän aktivistiseksi.⁴⁸ Vain vuodessa oli jouduttu kauas niistä ajoista, jolloin työväki oli pyytänyt venäläiseltä hallitusvallalta hätäaputoita tai välitysapua suomalaista työnantajaa vastaan. Viipurilaiset olivat siirtyneet radikaalin työläisaktivismiin kärkeen.

Talikkalan ja Viipurin työväenyhdistykset päättivät järjestää Procopén kohtelun johdosta suuren mielenosoituksen 9. elokuuta, minkä Viipurin kaupungin poliisimestari Leo Sirelius kuitenkin kielsi. Poliisimestarin ilmoituksen mukaan Viipuri oli linnoitusaluetta eikä linnoituksen komendantti sallisi mielenosoituksia. Todellisuudessa kieltopäätöksen oli tehnyt vt. kuvernööri Konstantin Kazanski, joka hallitusvallan edustajana oli vastuussa kiellosta seuranneesta välikohtauksesta. Kun poliisi ei pystynyt häätämään mielenosoittajia, poliisimestarin paikalle kutsuma venäläinen komppania teki sen sotilaallisin keinoin. Sotilaat komennettiin hyökkäämään pistimet tanassa ihmisten kimppuun. Yleisön joukosta vastattiin ammuskelemalla ilmaan ja heittelemällä kiviä poliiseja ja sotilaita päin. Lappeenrannasta paikalle komennettujen venäläisten rakuunoiden saapuminen kiihdytti entisestään mieliä. Ihmisten ajoittainen joutuminen paniikkiin pahensi kaaosta.

Kolme päivää myöhemmin Talikkalan työväenyhdistyksen naisosaston luvallinen raittiusmielenosoitus päättyi samanlaiseen sekasortoon. Tilaisuuden päättyessä ryhdyttiin pitämään puheita Procopén asiasta ja jotkut ammuskelivat ilmaan. Yleisö joutui pakokauhun valtaan luullessaan sotaväen hyökkäävän. Kokousta valvonut santarmi Ivan Sopotov työnnettiin nurin, minkä jälkeen hän nousi pystyyn pelon ja raivon vallassa. Sopotov pakeni poliisiasemalle ampuen ilmaan ja huitoen vastaan tulijoita miekallaan. Santarmin pahasti haavoittamille ja pakokauhussa loukkaantuneille ihmisille jouduttiin antamaan ensiapua sairaalassa.

Santarmisto sai tutkia Sopotovin menettelyä itse, eikä ole tiedossa, rangaisiinko häntä mitenkään. Monet pitivät koko hulinaa santarmien tahallaan aiheuttamana, joskin ilmeisesti syyttä.

Viipurin kuvernööri ja poliisimestari epäonnistuivat kesän 1905 tapahtumien yhteydessä liki täydellisesti yhteiskuntarauhan ylläpitämisessä. Olisi ollut kaukonäköistä jättää puuttumatta Procopé-mielenosoituksiin niin kuin monella muulla paikkakunnalla tehtiin. Poliisin ja santarmien väkivaltaisuuDET vain yllyttivät työväkeä entistä suurempaan vimmaan.⁴⁹

Syksyn 1905 suurlakko Viipurissa

Suomen kaupungeissa oltiin kesällä 1905 kaatamassa vanhaa valtaa, mutta järjestys ja poliisikomento säilyivät täpärästi. Suomalaisista ei yksinään ollut kaatamaan niitä, koska Venäjän hallitus oli vielä riittävän vahva. Viipurissa protestit kohdistuivat kesän ja alkusyksyn mittaan myös venäläiseen kuvernööriin, jonka valitettiin sekaantuneen sekä kaupungin oikeudenhoitoon että riistäneen kunnilta laillisen oikeuden valita itse luottamusmiehensä.⁵⁰

Voimatasapaino muuttui lokakuussa, kun Venäjä joutui Japanin-sodassa kokemansa tappion myötä poliittisen yleislakon ja vallankumouksen kouriin. Aikansa hidasteltuaan suomalaiset lähtivät vaatimaan valtiollisen poikkeus-tilan lakkauttamista, myöntövyvyyssenaatin eroa ja demokraattisen äänioikeus-uudistuksen toteuttamista.

Lauantaina 28. lokakuuta parisataa rautatien konepajan työntekijää kokoontui Viipurin työväentalolle vaatimaan yhtymistä Venäjän lakkoon. Samaa asiaa ajoivat omassa kokouksessaan kaupungin veturimiehet. Seuraavana päivänä asetettiin työväen johtava lakkokomitea, jonka puheenjohtajaksi valittiin Artturi Öhman.⁵¹

Helsingissä ja monissa muissa kaupungeissa suurlakko alkoi maanantaina 30. lokakuuta 1905. Työväenliikkeen vaatimukset julkistettiin kansankokouksissa. Työläisaktivisti Mikko Piirainen esitti Viipurin kansalaiskokouksen hyväksyttäviksi tuolloin ponnet, joissa vaadittiin elintarvikkeiden viennin lopettamista Venäjälle, laittomien asetusten kumoamista ja kansallista itsemääräämisoikeutta. Rikolliset virkamiehet oli erotettava ja saatettava lailliseen edesvastuuseen teoistaan. Tällä viitattiin erityisesti kaupungin poliisimestari Leo Sireliukseen, jonka johdolla poliisi ja sotaväki olivat kovaotteisesti hajottaneet kaupungissa aiemmin samana vuonna pidettyjä mielenosoituksia. Kokoontumis- ja sananvapaus oli toteutettava ja valtiopäivät kutsuttava koolle. Niitä varten oli toteutettava yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, jotta uusi eduskunta voisi panna toimeen Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen koko ohjelman.⁵²

Kaupunginvaltuusto joutui tapahtuneiden tosiasioiden eteen ja totesi, että lakko alkaisi seuraavana päivänä 31. lokakuuta. Tiistain kuluessa lakko levisi kaupungissa kaikkialle vesijohtolaitosta lukuun ottamatta. Viipurin ja Talikkalan työväenyhdistykset muodostivat kaupungin työväen lakkokomitean. Viipurin perustuslailliset perustivat puolestaan oman komiteansa konsuli Eugen Wolffin johdolla. Poliittisesta rintamajaosta muodostui toisenlainen kuin Helsingissä, jossa perustuslailliset ja sosiaalidemokraatit kamppailivat suurlakon aikana johtoasemasta. Entisenä maastakarkotettuna Wolff ymmärsi toisia kovia kokeneita; hän asennoitui periaatteessa myönteisesti työväen pyrkimyksiin ja tiesi, että tilanne oli otollinen myös perustuslaillisten vaatimusten ajamiselle. Perustuslaillisten lakkokomitean kokoonpanoa laajennettiin marraskuun ensimmäisenä päivänä, mutta toisaalta konservatiivisimmat ruotsinmieliset jättäytyivät sivuun.⁵³

Osa työväenliikettä ja aktivistit uskoivat suurlakon alkupuolella, että Venäjällä ja myös Suomessa oli mahdollista toteuttaa keisarivallan vastainen vallankumous. Työväenliikkeen ohjelmalla oli Yrjö Mäkelinin Tampereella kirjoittama punainen julistus. Kyseessä oli tosiasiaa vallankumousohjelma: Suomen asiat olisi järjestetty kansalaisten asettaman väliaikaisen hallituksen ja demokraattisesti valitun kansalliskokouksen avulla, mikä olisi sivuuttanut hallitsijan ja säätyvaltiopäivät. Tieto punaisen julistuksen sisällöstä ei tosin kantautunut Viipuriin vielä moneen päivään.⁵⁴

Sen sijaan Viipurin työväki otti keskiviikkona 1. marraskuuta 1905 lakko-ohjelmaan Helsingin mallin mukaisesti kansalliskokouksen ja väliaikaisen hallituksen. Päätös on luettu sosiaalidemokraattisen aktivistin, toimittaja ja farmaseutti K. G. K. Nymanin ansioksi. Lokakuun loppupäivinä hänet oli lähetetty Helsingistä agitoimaan lakkoa Viipurin–Pietarin rataosuudelle. Santarit ja kasakat oli lakko-ohjelman mukaan poistettava maasta, ja venäläisiä sotamiehiä piti yrittää taivutella riisumaan aseensa. Sosiaalipoliittisiin tavoitteisiin kuuluivat vaatimukset kahdeksantuntisesta työpäivästä sekä sairaus-, tapaturma-, työttömyys- ja vanhuusvakuutuksista ja turvattomien lasten hoidon järjestämisestä, ammattikoulutuksesta, kunnallisesta äänioikeudesta ja kunnollisten asuntojen rakentamisesta. Kauppoja ja maaomaisuutta vaadittiin otettavaksi kuntien tai valtion haltuun. Ohjelmaan kuuluivat lisäksi kirkon ja valtion ero, oppivelvollisuus ja työväenliikkeessä pitkään ajettu yleinen kieltolaki.

Oli vain ajan kysymys, koska vaatimukset valtiojärjestyksen kumouksellisesta uudistamisesta ajaisivat työväen ja perustuslailliset välirikoon. Helsingissä näin kävikin. Viipurissa sopu sen sijaan löytyi, koska laillisten olojen eli Suomen itsehallinnon palauttaminen, yleisen äänioikeuden säätäminen

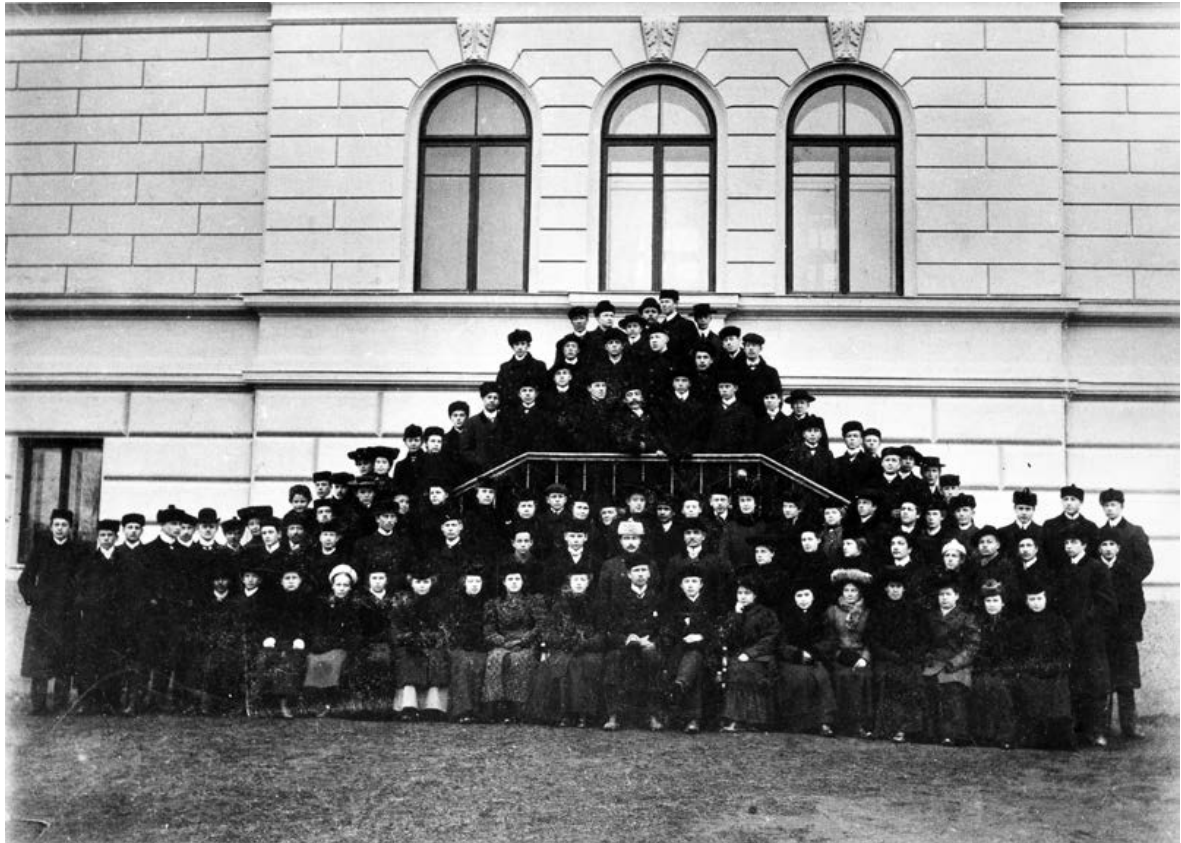
ja valtiojärjestyksen muutos osaksi laillista tietä olivat yhteisenä tavoitteena. Viipurin lakko-ohjelman mukaan säätyvaltiopäivien ja väliaikaisen hallituksen piti hankkia maalle yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valittava perustuslakia säättävä kokous ”heti kun Venäjän vallankumous on tapahtunut”. Toisin sanoen muutos toteutettaisiin säätyvaltiopäivien kautta, ei niiden ohi, ja sitä paitsi sillä edellytyksellä, että vallankumous oli voittanut Venäjällä. Tällaisen ohjelman hyväksyminen ei tuottanut Viipurin perustuslaillisille ylivoimaisia esteitä. Sitä paitsi he antoivat omille jäsenilleen vapaat kädet kannattaa äänioikeuspontta. Tällä tarkoitettiin luultavasti koko kansalliskokous- ja hallituskohtaa eikä vain äänioikeusasiaa.⁵⁵

Myös Viipurin vanhasuomalaiset yhtyivät torstaina eräin pienin muutoksin kaupungin lakko-ohjelmaan. He vaativat suoraan väliaikaista hallitusta ja sen koolle kutsumaa kansalliskokousta – mikä tosiasiansa oli vallankumouksellisempaa kuin Viipurin työväen ja perustuslaillisten vastaava vaatimus. Vanhasuomalaiset lisäsivät ohjelmaan kielikohdan, jonka mukaan suomesta piti tulla maan ainoa virallinen hallintokieli. Ruotsia käytettäisiin vain kunnallishallinnon kielenä siellä, missä asui ruotsinkielistä väestöä.⁵⁶

Kaupungin lakkojohto vaati lakon alkupäivinä Viipurin läänin virkaa tekevää kuvernööriä Mihail von Medemiä eroamaan, mutta tämä sanoi, että hänen virassa jatkamisensa riippui hallitsijan tahdosta. Uudenmaan läänin entisen lääninsihteerin ja suurlakkokronikoitsijan Anatoli Anatoljevitsš Rheinbottin mukaan Medem yritti olla kaikin tavoin lakkolaisten mieliksi, mutta todellisuudessa tämä pyrki vain voittamaan aikaa. Viipuriin perustettiin Helsingin malliin kansalliskaarti, ja sen johto annettiin muutamia kuukausia aikaisemmin erotetulle apulaispoliisimestarille, jota perustuslailliset pitivät omana miehenään. Vihattu poliisimestari Leo Sirelius asetettiin kotiarestiin.⁵⁷

Parisataa miestä kokoontui torstaina 2. marraskuuta Viipurin eteläpuolelle aikomuksenaan tulla kansalaiskaartin avuksi. Johtajina olivat Kalle Kustaa Pykälä Muolaasta sekä räisäläläinen reservinupseeri Matti Läheniemi, radikaali talonpoikaispoliitikko ja kesällä 1905 perustetun aktivistisen Karjalan Kansan Mahti -järjestön johtaja. Kaupungin johtavat lakkoelimet kehottivat joukkoa olemaan toteuttamatta aikeitaan ja pysymään rauhallisina. Päivän draamatisten käännteiden myötä kehoitus jouduttiin seuraavana päivänä toistamaan.⁵⁸

Lappeenrannasta Viipuriin lähetettiin aseistettua venäläistä sotaväkeä, ja kaupunginvaltuuston lähetystö kävi tiedustelemassa kuvernööriltä menettelyn syytä. Samana päivänä Viipurin kaupunginvaltuusto oli päättänyt tukea lakkoon osallistuvia kaupungin työmiehiä maksamalla näille palkkaa lakkopäiviltä. Lisäksi järjestysuhkia torjuttiin myöntämällä varoja kansalliskaartille ja ruuanjakelusta vastanneelle hätäapukomitealle.⁵⁹

Suurlakon aikainen Viipurin koulunuorison järjestys- ja lakkotoimikunta sekä kansalliskaartin koululaiskomppania ovat kokoontuneet yhteiskuvaan Suomalaisen reaalilyseon portaille.

Torstaina 2. marraskuuta venäläiset joukot miehittivät kuvernöörin käskystä Viipurin puhelinkeskuksen ja lennättimen samoin kuin päärautatieaseman sekä kaupungin länsipuolella sijainneet Hovinmaan ja Simolan rautatieasemat. Illalla paikalliset santarmit ja luutnantti Georg Berg ilmoittivat kuvernöörille, että heidän tietojensa mukaan Repolan kaupunginosassa Brahenkatu 22:ssa vapaapalokunnan talolla majaansa pitävä kansalliskaarti aikoi seuraavana yönä tehdä aseellisen hyökkäyksen kuvernööriä ja venäläisiä joukkoja vastaan. Santarmit ilmoittivat niin ikään poliittisia murhia suunnittelevan vallankumouksellisen komitean istuvan samassa talossa. Kyse oli vääristelystä: aivan kuten Helsingissä, santarmit maalailivat valheellisia uhkakuvia suomalaisten taholta odotettavasta hyökkäyksestä. Kuvernööri Medem nimitti salaa luutnantti Bergin vt. poliisimestariksi ja määräsi hänet suorittamaan sotaväen avulla öisen tarkastuksen vapaapalokunnan talolla. Syylliset piti vangita, mikäli tiedot kaartin aikeista pitivät paikkansa. Venäläiset joukot tunkeutuivat yöllä kaartilaisten nukkuessa taloon, vangitsivat sieltä 175 kaartilaista ja takavarioivat 32 revolveria ja pari muuta asetta. Muutama vangiksi jäänyt sai pakoa yrittäessään lieviä haavoja sotilaiden pistimistä. Seuraavana päivänä vangittiin myös eräitä työväen johtomiehiä, muun muassa Mikko Piirainen.

Viipurin läänin kuvernööri oli Suomen oloissa poikkeuksellisen aloitteellinen, sillä muualla Suomessa venäläistä sotaväkeä ei komennettu puuttumaan suurlakkoon. Sotilaat käyttäytyivät koko Viipurin lakon ajan silti melko rauhallisesti eivätkä ryhtyneet väkivaltaisuuksiin.⁶⁰ Palokunnantalon helppo valtauskin osoitti, ettei vapaaehtoiskaarteista ollut minkäänlaista vastusta kiväärein aseistetulle ja käskyjä tottelemaan koulutetulle sotaväelle.

Helsingin työväen asettama kansallislakon keskuskomitea päätti olla reagoimatta mitenkään Viipurin sotaväen toimiin. Sitä vastoin komitea korosti 4. marraskuuta Helsingissä käymässä olleille viipurilaisille sosiaalidemokraateille, ettei näiden tullut yhtyä perustuslaillisiin.⁶¹ Viipurilaiset olivat näet lähettäneet Helsinkiin lähetystön selvittämään kaupunkinsa perustuslaillisten ja työväenliikkeen yksimielisyyttä ja luomaan konsensushenkeä myös pääkaupunkiin – tosin tuloksettomasti.

Kun lähettiläät palasivat kotikaupunkiinsa marraskuun 5. päivänä, Wolff ja kolme muuta henkilöä – perustuslaillisten, aktivistien ja sosiaalidemokraattien edustajat – vangittiin. Wolff määrättiin kuulustelun jälkeen arestiin. Lisäksi sotilaat ja Bergin poliisi vangitsivat seuraavana päivänä kymmenkunta henkilöä. Lakon viimeisinä päivinä lakkolaisilla oli jälleen turvallisuusvahti, mutta se ei voinut estää venäläisiä tekemästä mitä halusivat.⁶²

Viipurin lakkokomitea ilmoitti 5. marraskuuta, ettei suurlakko tähdännyt valtiolliseen eroon Venäjältä vaan virka- ja väkivallan kukistamiseen ja Suomen sisäiseen itsehallintoon.⁶³ Vasta marraskuun 6. päivänä pidetyssä lakkokokouksessa toimittaja Emil Lehén luki Tampereen punaisen julistuksen ja vaati sen hyväksymistä. Perustuslaillisille se ei käynyt. Työväki katsoi julistuksen silti tulleen hyväksytyksi.⁶⁴

Viipurin sosiaalidemokraattien ja perustuslaillisten orastavan välirikon ehkäisi uusi käänne: marraskuun 7. päivänä kuultiin, että lakko oli päättynyt Helsingissä edellisenä päivänä. Viipurin linnoituksen komendantti kenraaliluutnantti Višnjakov julisti silti Viipurin linnoitusalueen ja kaupungin ja sen ympäristön sotatilaan hallitsijan antamalla määräyksellä. Myös Helsinkiin oli julistettu sotatila, joka kuitenkin peruutettiin pian. Viipurissa komendantti Višnjakov kielsi kaikki kokoukset ja käski avata liikkeet. Kiihottajat karkotettiin linnoitusalueelta tai vakavammissa tapauksissa jätettäisiin sota-oikeuden tuomittaviksi. Komendantti lupasi kuitenkin anoa keisarilta sotatilan peruuttamista, jos lakko loppuisi.⁶⁵

Viipuriin kantautui 7. marraskuuta tieto keisarillisesta manifestista, jossa valtiollinen poikkeustila lopetettiin ja luvattiin demokraattinen eduskunta-uudistus. Tiedon varmistuttua lakko päätettiin lopettaa seuraavana päivänä. Vaikka Viipurin perustuslaillisten ja työväen suhteet olivat lakon loppupuolella

Sorvalin työväenyhdistys perustettiin vuonna 1902 ja sen Heljäskadun ja Batterinkadun kulmassa sijainnut talo valmistui 1907. Kuvassa työväenyhdistyksen jäseniä talon edustalla 1910-luvun alkuvuosina.

kärjistyneet, eivät ryhmien välit tulehtuneet yhtä pahasti kuin Helsingissä. Yhtenä synnä muodollisen sovun säilymiselle oli se, että tieto punaisen julistuksen sisällöstä tavoitti Viipurin työväen vasta lakon loppuvaiheessa.⁶⁶

Ryhmät pitivät Viipurissa yhteisen päättäjäistilaisuuden. Hyväksytyyn julki-lausuman mukaan seuraaville valtiopäiville oli annettava punaisen julistuksen mukainen eduskuntaudistusesitys. Se tarkoitti yleistä ja yhtäläistä äänioikeut-ta, mutta eduskunnan yksi- tai kaksikamarisuus jätettiin avoimeksi kysymyk-seksi, kuten itse manifestissakin.⁶⁷ Sotatila lakkautettiin, kun Viipurin lakko 8. marraskuuta päättyi.⁶⁸

Tampereen punaisen julistuksen hyväksymistä lukuun ottamatta keskeiset suurlakkotapahtumat sijoituivat Helsinkiin. Siellä sisäiset ristiriidat kärjis-tyivät paljon vakavammin kuin muualla Suomessa. Kun sanomalehdet eivät eräin poikkeuksin ilmestyneet ja normaali rautatieliikenne oli seisahduksissa, tiedonkulku kaupungista toiseen oli puutteellisempaa kuin arkioloissa. Tämä aiheutti paljon sekaannusta ja perusteettomia huhuja.⁶⁹

Lakon jälkeen Suomessa nousivat valtaan perustuslailliset, jotka olivat sopineet hallitsijan ja tämän neuvonantajien kanssa valtiollisen poikkeustilan lopettamisesta ja eduskuntaudistuksen toteuttamisesta laillista tietä sääty-valtiopäivien kautta. Työväen toiveet vallankumouksesta jäivät toteutumatta, kun suurlakon loppua kohti osoittautui, että hallitus oli toistaiseksi onnistunut

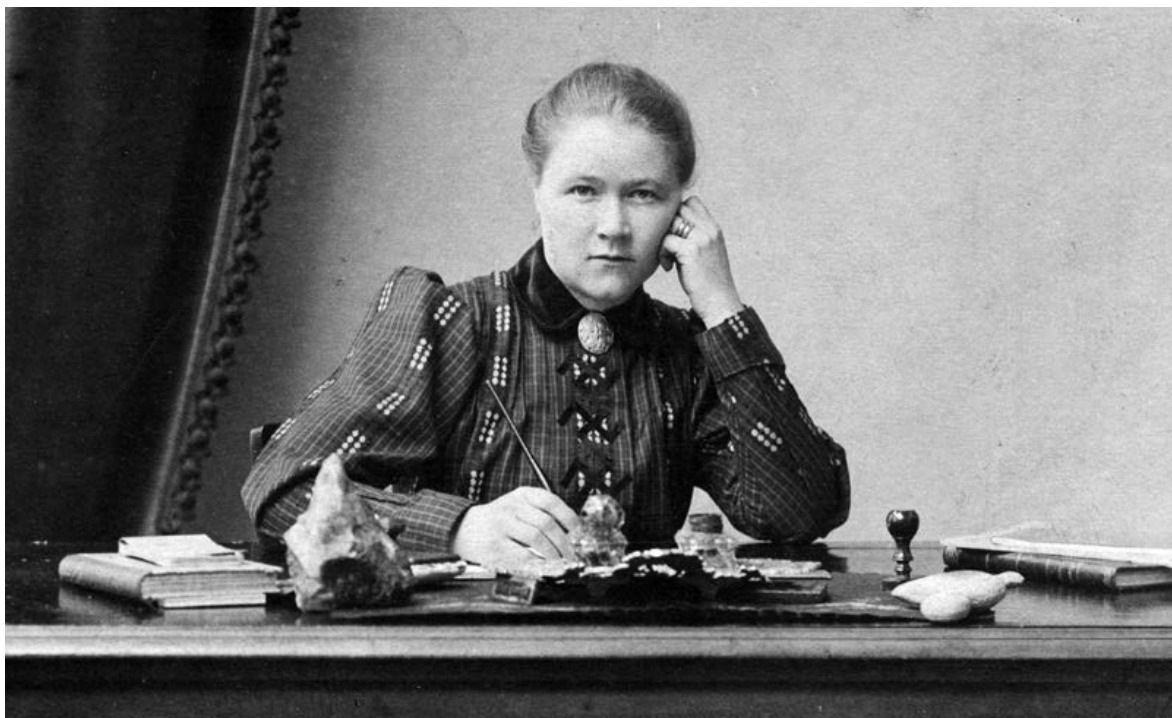
vakauttamaan asemansa Venäjällä eikä lakon jatkamiselle Suomessakaan ollut edellytyksiä. Punaisella julistuksella ei ollut toteutumismahdollisuuksia. Suurlakko pitkittyi silti muutamalla päivällä siksi, etteivät pääkaupungin sosiaalidemokraatit ensin halunneet myöntää tappiotaan. Kirvelevä tappio turmeli sosiaalidemokraattien suhteet perustuslaillisiin, jotka puolestaan alkoivat pelätä työväen väkivaltaisuuksia – joskin aiheettomasti. Tosiasiassa suurlakko sujui valtaosiltaan rauhallisesti. Aitoa väkivallan uhkaa piti yllä vain venäläinen hallitusvalta ja sotaväki, mutta uhkakuva ei realisoitunut.⁷⁰

Vaikka työväenliikkeen tavoitteet jäivät suurlakossa osin toteutumatta, osoitti lakko ensimmäisen kerran työväen joukkovoiman ja loi uskoa tulevaan vallankumoukseen. Kehitys kannusti työväkeä järjestäytymään.⁷¹ Tulevaisuususkosta kertoivat Viipurin työväenyhdistysten jäsenmäärätkin. Vuonna 1907 Viipurin työväenyhdistyksessä oli 2 000 ja maalaiskunnan puolella Talikkalan työväenyhdistyksessä 1848 jäsentä. Lisäksi yhdistyksiä oli muun ohella Uuraassa ja Sorvalissa.⁷² Kyse oli suurista jäsenmääristä runsaan 40 000 asukkaan kaupungissa ja yli 20 000 asukkaan maalaiskunnassa. Viipurin työväenyhdistyksessä toimi lisäksi venäläinen osasto ainakin vuonna 1906, mahdollisesti seuraavanakin vuonna.⁷³

Sosiaalidemokraattien suhtautuminen valtiopäiviin ja eduskuntaudistukseen

Jo muutaman viikon kuluttua suurlakon päättymisestä SDP piti Tampereella ylimääräisen puoluekokouksen (20–22.11.1905). Viimeisiin säätyvaltiopäiviin nähden puoluekokouksen enemmistö äänesti puolueen kannaksi vaalilakon, jonka kannalla olivat puheenvuoroissaan monet viipurilaisetkin edustajat. Toisaalta vaaleihin osallistumisellakin oli kannattajia: viipurilaisista heihin kuuluivat Anton Huotari, nuori lehtimies Matti Bruus (myöh. Airola) ja työläisaktivisti Mimmi Kontulainen. Soikkasen uskottavan tulkinnan mukaan kahden viimeksi mainitun mielipidettä selittää se, etteivät Viipurin työväenliikkeen suhteet perustuslaillisiin rikkoutuneet suurlakon aikana.⁷⁴

Joukko viipurilaisia kokousedustajia esitti Tampereella vastalauseensa sen johdosta, etteivät viipurilaiset saaneet edustajaansa tuolloin valittuun puoluehallintoon. Syystä tai toisesta nämä eivät kokeneet omaksi edustajakseen viipurilaisena puoluehallintoon valittua työläisnaisliikkeen johtajaa, Tiiliruukin koulun opettajaa Hilja Pärssistä, joka oli Talikkalan vähäosaisten perheiden puolestapuhuja ja valistaja. Pärssinen toimi 1900-luvun alkuvuosina sekä Talikkalan työläisnaisten että valtakunnallisen Työläisnaisliiton puheenjohtajana, ja työläisnaisten liittohallintokin toimi vuoteen 1909 saakka Viipurissa. Viipuri oli 1900-luvun alussa varhaisen työläisnaisliikkeen johtava kaupunki.⁷⁵

Opettaja Hilja Pärssinen toimi työläisnaisliiton puheenjohtajana 1900-luvun alkuvuosina ja valittiin SDP:n kansanedustajaksi ensimmäiseen yksikamariseen eduskuntaan 1907.

Tampereen puoluekokouksen viipurilaisten edustajien vastalause saattoi johtua siitä, että Pärssinen asui osaksi Helsingissä ja oli työläisnaisasiassa kansallisen tason toimija. Epäluottamukseen oli ehkä muitakin syitä, joita ei kuitenkaan tunneta. Muussa kuin työläisnaisliikkeessä viipurilaisten rooli SDP:ssä jäi muiden suurten kaupunkien edustusta pienemmäksi. Viipurista ei edelleenkään noussut yhtä merkittäviä työväenjohtajia kuin Tampereelta, Turusta tai Helsingistä.⁷⁶

Viipurin seudun ja muun Karjalankannaksen työläiset suuntautuivat laillisen puoluetoiminnan ohella maanalaiseen aktivismiin. Väkivaltaisen työläisaktivismin alku ajoittuu Viipurissa jo suurlakkoa edeltäneeseen aikaan, vuoden 1905 poliittisiin attentaatteihin, ja viimeistään niiden myötä Karjalasta muodostui Helsingin ohella työläisaktivismin voimakkain tukialue.⁷⁷

Suurlakon tapahtumien myötä työväenliikkeen kontaktit venäläisiin vallankumousliikkeisiin avautuivat, ja väkivaltaisiin ratkaisuihin nojautuva toiminta sai jalansijaa Pietarin lähimaastossa Viipurissa ja Karjalankannaksen maaseudulla. Venäläisten vallankumouksellisten lehtiä painettiin viipurilaisen *Työ*-lehden kirjapainossa, ja Viipuriin ja Kannakselle, etenkin Räisälään ja Muolaan Pölläkkälään, syntyi vuoden 1905 lopulla salainen järjestö Karjalan Kansan Mahti. Siitä tuli suurlakon jälkeen syntyneen Venäjän hallituksen vastaisen aseellisen järjestön, urheilujärjestöksi naamioidun aktivistisen Voimaliiton, paikallinen osasto.⁷⁸

Karjalan Kansan Mahdin toiminnan keinovalikoimaan tulivat poliittiset murhat, mikä vieraannutti porvarillisia tahoja. Anarkistiseksi muuttuneen järjestön Muolaan Pölläkkälän osaston jäsenet murhasivat kesäkuussa 1906 Äyräpään Vuosalmella A. Ahlström Oy:n sahan isännöitsijän Fredrik Oskar Geffertin. Se oli kosto aikaisemmasta työsulusta.⁷⁹

Karjalan Kansan Mahdin suoraa toimintaa voi luonnehtia sellaiseksi venäläisen tukahduttavan hallintokäytännön seuraukseksi, jolle aukeni väylä yhteiskunnallisten olojen vapauduttua. Vuoteen 1905 päättyneellä kuvernööri Mjasojedovin virkakaudella⁸⁰ Viipurin läänin hallintokäytännöt olivat muuttuneet muuta Suomea venäläisemmiksi. Vaikka kireät poliittiset olot lievittyivät suurlakon jälkeen, vastaavanlaiset väkivaltaiset toimintatavat eivät levinneet Karjalankannakselta muun Suomen maaseudulle. Kannaksen maaseudullaan poliittisten väkivaltarikosten polulle eivät lähteneet viljelijät, vaan työläiset, eivätkä heistäkään kaikki.

Karjalan Kansan Mahti harjoitti muun toimintansa rinnalla aseiden ja dynamiitin salakuljetusta Venäjälle sikäläisten vallankumouksellisten hyväksi. Viipurin asevarastoja hoiti järjestön jäsen, työläisaktivisti Juho Oikkonen, joka luovutti heinäkuun lopulla 1906 aktivistien aseita myös paikalliselle työväen punakaartille ja ehkä myös myi niitä luvattomasti omaan laskuunsa. Tapahtumia tutkittiin Viipurin hovioikeudessa myöhemmin valtiopetosjuttuna, mutta olosuhteet jäivät ikuisiksi ajoiksi selvittämättömiksi, koska Oikkonen ampui itsensä 25. heinäkuuta 1906. Samana päivänä hänen olisi pitänyt tehdä tiliä rahoistaan ja aseistaan paikallisille aktivisteille. Juuri ennen itsemurhaa Viipurin järjestyneen työväen johtajat keittiönomistaja K. A. Leino, *Työn* toimittaja Nestori Valavaara (Vallenius) sekä neiti Mimmi Kontulainen samoin kuin työnjohtaja Vihtori Viitanen, muurari Sven Forsgren, maalari Evert Karhunen sekä Viipurissa tilapäisesti oleskeleva verhoilija ja asesalakuljettaja Aleksanteri Perdén olivat keskustelleet Oikkosen kanssa. Näistä ainakin Forsgren ja Karhunen sekä torikauppias P. J. Pohjalainen olivat osallisina aseiden luvattomassa siirrossa työläisille. Erään todistajan mukaan Forsgren ja Karhunen olivat perustelleet siirtoa sillä, että aktivistien aseita tulnaisiin muutoin käyttämään työväestöä vastaan. Tämä ennakoi jo aktivistien ja työläisaktivistien välirikkoa Viipurissakin.

On huomionarvoista, kuinka useampi Viipurin esikaupunkialueen Talikkalan työväenyhdistyksen jäsen lähti työläisaktivistisen aseellisen vastarinnan tielle. Edellä mainitut Pohjalainen ja Karhunen olivat edustaneet yhdistystä Tampereen ylimääräisessä puoluekokouksessa marraskuussa 1905, Pohjalainen ja Forsgren puolestaan Forssan puoluekokouksessa 1903. Talikkalan työväenyhdistykseen oli kuulunut myös santarmieversti Kramarenkon murhaaja Karl Gustaf (Kalle) Procopé.⁸¹

Äsken mainittujen työväenjohtajien Leinon, Valavaaran, Kontulaisen ja Viitasen rooli 25. päivän tapahtumissa jäi epäselväksi. On mahdollista mutta ei varmaa, että he toimivat samansuuntaisesti kuin Forsgren ja Karhunen eli kannattivat aseiden omavaltaista anastamista. Aktivistit saivat osan mainituista aseista takaisin, joten mainitut johtajat ovat yhtä hyvin voineet kehottaa palauttamaan aseet. Oikkonen on myös voinut kutsua heidät paikalle pyytäkseen heiltä lainaa, jotta selviäisi ahdingostaan.

Heinäkuun 30. päivänä 1906 Helsingin edustalla sijaitsevassa Viaporin merilinnoituksessa puhkesi sotilaskapina, jonka edellisvuotisen valtakunnallisen yleislakon tavoin oli määrä käynnistää vallankumous koko keisarikunnassa. Viaporin kapinalliset matruusit ja tykkimiehet saivat tuekseen suomalaisen Helsingin punakaartin. Vaikka muun Suomen työläisjärjestöt eivät lopulta tukeneet kapinaa, Viipurin luvattoman aseisirron ajankohta kapinan aattona voi tarkoittaa, että tapahtuma ehkä liittyi vastaavanlaisiin kumousvalmisteluihin Kannaksella. Yhtä hyvin on kuitenkin mahdollista, ettei mitään keskinäistä yhteyttä ollut. Kapinan seurauksena keisari määräsi punakaartit lakkautettaviksi koko Suomesta – tosin määräys jäi osin kuolleeksi kirjaimeksi.

Aiemmin mainittu isännöitsijä Geffert murhattiin Vuosalmella vain muutamia viikkoja ennen Oikkosen itsemurhaa, eikä murha vielä heinäkuun loppuun mennessä ehtinyt kokonaan turmella työläisaktivistiseksi muuttuneen Karjalan Kansan Mahdin mainetta. Aktivistinen Voimaliitto teki järjestöön selvän pesäeron vasta sen jälkeen, kun Karjalan Kansan Mahdin jäsenet jatkoivat ryöstöjään ja väkivallantekojaan. Vielä heinäkuussa Oikkosen asevälitystoiminta Venäjälle palveli siis ainakin Voimaliittoa ja aktivistipuoluetta, ehkä myös Karjalan Kansan Mahtia. Aktivistit halusivat aseistaa venäläisiä vallankumouksellisia heidän sikäläisessä hallituksenvastaisessa toiminnassaan, eivät sitä vastoin Suomen punakaarteja.

Työläisaktivismiin tai oikeammin nyt anarkismin lopullinen välirikko porvarillisen aktivismin kanssa oli Viaporin kapinan aikoihin realisoitumassa. Elokuun lopulla (28.8.) 1906 Viipurin salaiset anarkistiryhmät varastivat entisiltä aktivistiliittolaisiltaan aseita, ja elokuun viimeisenä päivänä 1906 ryhmät ryöstivät noin 17 500 markkaa ja marraskuun 5. päivänä peräti 72 800 markkaa rautateiden palkka- ja käteisvaroja. Sarjan täydennykseksi ajateltu ryöstö helmikuun 13. päivänä 1907 sen sijaan epäonnistui. Ryöstön yhteydessä jarrumies Tuomas Raunio ampui rautateiden kassanhoitajan Karl Petter Hahlin. Rikoksiin osallistui niin Rautatieläisten liiton Viipurin osaston jäseniä kuin paikallisten työväenyhdistyksen aktiivisia jäseniä. Näistä vain ensin mainittu yhdistys tuomitsi murhan julkisesti. Rautatieläiset olivat niin näkyvästi syytetyjen joukossa, että yhdistys pelkäsi lakkauttamistaan.

Viipurin paikallisia anarkistiryhmiä johtivat entisen punakaartin päälliköt Evert Väinölä ja Eelis Himanen. Viipurilaiset anarkistit toimivat pitkälti itsenäisesti, mutta heillä oli yhteyksiä Helsingin ja Kuopion ryhmiin. Lisäksi on todennäköistä, että Pietarin ja Viipurin väliä liikennöivillä rautatieläisillä oli yhteistoimintaa erityisesti venäläisten vallankumouksellisten kanssa – rautatieläisten työhän soveltui salakuljetukseen.

Suomalaisten anarkistiryhmien veritekojen ja anastusten sarjan Viipurin seudulla päätti viimein asevarkaus 3. toukokuuta 1907. Venäläisten vallankumouksellisten väkivaltaa valmisteleva toiminta jatkui silti Viipurissa edelleen mutta ilman yhteyksiä vastaaviin suomalaisiin ryhmiin. Helsingin, Kuusankosken ja Kuopion suomalaisten anarkistien ryöstötoiminta jatkui vielä jonkin aikaa, kunnes Venäjän hallituksen voimistuminen vei pohjan väkivaltaisten ääriryhmien toiminnalta Suomessa ja muualla valtakunnassa.⁸²

Venäjän vuoden 1905 vallankumouksen hiipuminen synnytti kaikkialla valtakunnassa väkivaltaista toimintaa. Suomessa tuolloin syntyneitä ääriryhmiä voi luonnehtia anarkistis-vallankumouksellisiksi. Niiden lähtökohta oli maanalaisuuteen tottuneessa suomalaisessa työläisaktivistijärjestössä. Sen suhteet aktivistipuolueeseen katkesivat suurlakon jälkeisenä talvena, koska tavoitteet ja keinot poikkesivat liikaa toisistaan. Karjalassa tämä välirikko ajoittui pääkaupunki Helsinkiä myöhemmäksi, vasta kesään 1906.

Ääriryhmät saivat jäseniä myös niistä työväenliikkeeseen kannattajista, jotka olivat tulleet liikkeeseen suurlakon aikana liian suurin odotuksin vallankumouksen voitosta. Kolmas lähtökohta olivat suurlakon aikana ja sen jälkeen perustetut punakaartit, jotka senaatti kielsi Viaporin kapinan jälkeen. Niiden toimintaa jatkettiin silti kaikessa hiljaisuudessa. Salaisia ryhmiä oli Helsingissä, Viipurissa ja Kuopiossa, ja niillä oli jonkinlainen jalansija myös Kuusankosken teollisuusyhdyksissä.

Ääriryhmien ideologia oli vähemmän teoreettista tekojen vallankumouksellisuutta Venäjän keisarivaltaa ja kotimaisia vallanpitäjiä ja porvareita vastaan. Suoraa toimintaa teoreettisemmän sosialismin kannattajat eivät löytäneet tällaisten ääriryhmien kanssa yhteistä pohjaa, eikä sitä liioin löytänyt liikkeen muu valtavirta, joka pani toivonsa eduskuntatyöhön.⁸³

Suuret odotukset eduskuntatyöstä vaihtuvat pettymykseen – lyhyt epilogi vuoteen 1918

Heinäkuussa 1906 hallitsija vahvisti valtiopäiväjärjestyksen, joka toteutti yksikamarisen ja yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valittavan eduskunnan. SDP otti tapahtuneeseen kannan puolueen viidennessä, Oulussa järjestetyssä puo-

luekokouksessa 20.–27. elokuuta 1906. Puoluekokous hyväksyi menettelytapapäätöksen, joka korosti eduskunnan kautta ajettavan uudistustyön merkitystä. Puolue päätti mennä vaaleihin ilman vaaliliittoja ja julisti solidaarisuuttaan Venäjän kansan vapausliikkeen kanssa.⁸⁴

Puoluekokouksessa viipurilaiset olivat totuttuun tapaan sivuosassa. Poikkeuksena oli kuitenkin viilaaja Juho Kirves, joka käytti kokouksessa useita puheenvuoroja. Hänet valittiin Viipurin läntisen vaalipiirin varajäseneksi puolueuuevostossa, varsinaiseksi jäseneksi valittiin Viipurin lääninvankilan työnjohtaja Vihtori Viitanen.⁸⁵

Lokakuussa 1906 SDP:n puolueuuevosto määräsi puoluejärjestöt erottamaan sellaiset jäsenensä, jotka olivat syyllistyneet rikolliseen toimintaan.⁸⁶ SDP avusti vuonna 1906 rahallisesti ja monin muin tavoin Baltiasta ja Venäjältä tulleita poliittisia pakolaisia, mutta puolueuuevoston kokouksessa 20. toukokuuta 1907 venäläisten pakolaisten avustaminen päätettiin lopettaa. Puoluetoimikunnan jäsenen Yrjö Sirolan väitettiin yllyttäneen puolueuuevostoa ratkaisuunsa. Sirola ei uskonut Venäjän vallankumousliikkeen saavan mitään aikaan, ja Saksankin sosiaalidemokraatit olivat menettäneet uskonsa venäläisiin puoluetovereihinsa. Venäjän hallitus hajotti kesäkuussa 1907 toisen valtakunnanduuman ja muutti vaalilakia saadakseen kuuliaisemman kansanedustuslaitoksen. Se merkitsi Venäjän ensimmäisen, kesken jääneen, vallankumouksen loppumista.

Samana viikonloppuna, kun SDP:n puolueuuevosto teki päätöksensä venäläisten vallankumouksellisten tukemisen lopettamisesta, 80 sosiaalidemokraattista kansanedustajaa kokoontui Helsingissä aloittaakseen työnsä uuden yksikamarisen eduskunnan ensimmäisillä valtiopäivillä. Puolue odotti paljon parlamentaariselta toiminnalta.⁸⁷ Puolueen 80 edustajan joukkoon kuuluivat viipurilaiset Juho Kirves, Vihtori Viitanen ja Nestori Valavaara sekä ajoittain Helsingissä ja ajoittain Viipurissa asunut Hilja Pärssinen. Kaikkiaan Viipurin läänin läntisestä vaalipiiristä valittiin kuusi sosiaalidemokraattista kansanedustajaa.

Vaalien valtakunnallinen äänestysprosentti oli 70,7 prosenttia. Se ylitettiin vasta vuoden 1945 vaaleissa. Sosiaalidemokraattien kannatus oli työläisten asuttamassa Viipurin maalaiskunnassa peräti 66,0 prosenttia, kun se asujaimistoltaan porvarillisemmassa kaupungissa jäi vain 35,4 prosenttiin, jonkin verran alle muun Suomen keskimääräisen 37 prosentin tason.⁸⁸

Suomen teollistuminen oli 1900-luvun alussa eurooppalaisittain vasta alkutekijöissään. Teollisuuden osuus työvoimasta oli vuonna 1910 alle kymmenesosa, maatalouden puolestaan noin 70 prosenttia. Vain selvästi alle puolet tästä maataloustyötä tekevästä väestöstä kuului maanomistajaväestöön; enemmistö siitä sen sijaan oli torppareita, muita maanvuokraajia ja maatyöläisiä. Suoma-

laisen maaseutuköyhälistön parissa sosiaalidemokraattinen puolue saavutti kansainvälisesti poikkeuksellisen suuren kannatuksen.⁸⁹

Suomen talouden kehitysaste oli läntiseen Eurooppaan verrattuna vaatimaton. Henkeä kohden laskettu kansantuote oli Välimeren maiden tasoa, ja Länsi-Euroopan maista vain Kreikka ja Portugali olivat vuonna 1913 köyhempiä kuin Suomi.⁹⁰ On aiheellista kysyä, kuinka hyvät edellytykset tuoreella demokratialla oli toimia köyhässä maassa, etenkin vuoden 1917 yhteiskunnallisen kriisin oloissa.

SDP:n odotukset yhteiskunnallisen uudistustyön toteuttamisesta eduskunnan kautta osoittautuivat aikaa myöten kateettomiksi. Eduskunnan jakautuminen porvarien ja sosialistien keskenään lähes tasavahvoin ryhmiin ja hallitsijalla ollut valta vahvistaa tai olla vahvistamatta eduskunnan hyväksymiä lakiesityksiä ehkäisivät suureksi osaksi sen lainsäädännön, jota SDP olisi halunnut ajaa läpi.⁹¹ Keisari käytti ahkerasti valtaansa hajottaa eduskunta, ja sitä paitsi lainsäädäntövalta niin sanotuissa yleisvaltakunnallisissa asioissa siirtyi vuonna 1910 Venäjän duumalle. Vuodesta 1909 Suomen senaattia miehittivät suomalaissyntyiset, mutta venäläistyneet Venäjän armeijan upseerit.⁹² Se, että lakien voimaantulo vaati vuoteen 1917 saakka kolmannen osapuolen, keisarin, hyväksymisen, oli omiaan suosimaan jäykkää vastakkainasettelua politiikkaan kuuluvan etujen yhteensovittamisen kustannuksella. Sovittelussa ei aina ollut mieltä, koska suomalaiset eivät kuitenkaan pystyneet vaikuttamaan keisarin ratkaisuihin. Seurauksena oli, että maassa oli vuoden 1917 myllerryksissä liikaa poliitikkoja, joiden repertuaariin ei kuulunut poliittinen kaupanteko.

Vuonna 1916 ensimmäisen maailmansodan aikaan pidetyissä vaaleissa SDP saavutti runsaan 47 prosentin ääniosuudellaan 103 paikkaa eli enemmistön. Äänestämässä tosin kävi enää vain 55,5 prosenttia äänioikeutetuista.⁹³ Kansalaisetkin olivat havainneet, ettei vaaleihin osallistumalla saatu merkittäviä tuloksia.

Venäjän helmikuun vallankumous 1917 lopetti yksinvaltiuden ja monarkian. Venäjältä tuli tasavalta, jonka johdossa oli liberaaleja ja maltillisia sosialisteja edustanut väliaikainen hallitus. Sotatappiot, Nikolai II:n poliittinen kyvyttömyys ja elintarvikehuollon puutteet olivat tuhonneet keisarivallan auktoriteetin.⁹⁴ Helmikuun vallankumouksen jälkeen Suomen venäläistetty senaatti ja poliisi siirrettiin syrjään rauhanomaisesti. Ainoiksi helmikuun vallankumousta seuranneiksi vallankumoustopahtumiksi jäivät Suomessa venäläisten sotilaiden tekemät upseerimurhat.

Suomella oli demokraattinen eduskuntansa. Tätä kautta olisi ollut kaikki mahdollisuudet alkaa ratkaista yhteiskunnan ongelmia. Vuodesta 1907 alkaen SDP oli kuitenkin pitkälti vastaavan kaltaisen negatiivisen integraation kohteena kuin Saksan SPD oli vuoteen 1914 saakka.⁹⁵ Suomen SDP oli itsekin eris-

täytynyt omaehtoisesti yhteiskunnallisesta päätöksenteosta kannattaessaan valpaslaista itsenäisen luokkataistelun linjaa. Puolue muodosti silti vuonna 1917 senaatin yhdessä porvarillisten puolueiden kanssa ja pystyi hetkellisesti löytämään korkeimman vallan järjestämiskysymyksessä yhteisen sävelen niin sanottujen porvarillisten itsenäisyysmiesten ja maalaisliiton kanssa.

Auktoriteettien horjuminen sai työläiset vuonna 1917 järjestäytymään ja lakkoilemaan. Suurtiloilla puhkesi maatalouslakkoja, ja niiden yhteydessä syntyi väkivaltaisia yhteenottoja. Tilannetta pahensivat inflaatio ja elintarvikepula. Myös maassa oleva venäläinen sotaväki ja sen kurittomuus olivat ongelma. Lakanneen järjestysvallan tilalle muodostui järjestyskaarteja. Vuoden 1917 loppua kohti järjestysvallan tyhjiön olivat täyttäneet punakaartit ja suojeluskunnat, jotka pitivät toisiaan vihollisinaan.⁹⁶ SDP:n vaalitappio lokakuun 1917 eduskuntavaaleissa, senaatin menettäminen porvareille ja melkein vallankumoukseksi muuttunut suurlakko marraskuun puolivälissä polarisoivat poliittista kenttää samalla tavoin kuin kaartit. Kunnallishallinnon harvinaisuuden ja työehtosopimusikäytännön kehittymättömyyden vuoksi sosiaalidemokraattien ja porvarillisten tahojen välillä oli kunnissa ja työelämässä yhtä vähän etujen yhteensovittamiskulttuuria kuin eduskunnassakin. Kahden tasavahvan leirin suurin poliittinen kiista koski juuri korkeimman vallan järjestämistä, siis valtatyhjiötä, jonka Venäjän keisarivallan lakkauttaminen oli luonut. Suomen keskeisimmät poliittiset ongelmat olivat sidoksissa siihen, mitä Pietarissa ja jättiläisvaltakunnassa tapahtui.

Kotoisen sisällissodan syttymiseen tarvittiin vielä Venäjän lokakuun vallankumous ja bolševikkihallituksen valtaan nousu sekä venäläisiä ja saksalaisia aseita, joita ilman sotimisesta ei olisi tullut mitään. V. I. Lenin taivutteli Pietarin suomalaisten bolševikkien säestyksellä SDP:tä seuraamaan esimerkkiä. Puolue epäröi, mutta lähti vuoden 1918 alussa vallankumouksen tielle. Myös suojeluskuntien ja niiden johdon toiminnalla oli osuutta siihen, että valta-kiistaa ryhdyttiin ratkaisemaan ase-in. Sotilaallisen ratkaisun kannattajat pääsivät kummassakin leirissä voitolle.

Viipurin sosiaalidemokraateissa oli vuonna 1917 niin parlamentaarisen toiminnan kannattajia (muun muassa Evert Huttunen, Juho Kirves ja Vihtori Viitanen), vallankumoukseen taipuvia (J. E. Latukka ja F. E. Kellosalmi) sekä vielä punakaartilaisradikaaleja (Heikki Kaljunen). Soikkasen mukaan väestöryhmien väliset jännitteet eivät Karjalassa pitkään lisääntyneet siinä määrin kuin muualla Etelä-Suomessa. Esimerkiksi maatalouslakot jäivät Karjalassa vähälukuisiksi. Toisaalta elintarvikkeista oli täällä erityisen paljon pulaa, koska niitä myytiin Pietariin. Yhteiskunnalliset ja poliittiset ristiriidat kärjistyivät Viipurissa ja lähiseuduilla marraskuun 1917 suurlakon jälkeen. Suojeluskuntien ja puna-

Viilaaja Juho Kirves oli pitkäaikainen SDP:n kansanedustaja Viipurin läänin läntisestä vaalipiiristä. Kirves toimi kansanvaltuuskunnan jäsenenä ja siirtyi vuonna 1918 Venäjälle, jossa hän myöhemmin katosi.

kaartien aseelliset yhteenotot alkoivat täällä tammikuussa 1918 aikaisemmin kuin muualla Suomessa.

Monet maltilliseenkin suuntaan kuuluneet katsoivat velvollisuudekseen osallistua vallankumoukseen. Punaisen hallitukseen kansanvaltuuskuntaan kuuluivat sen loppuaikoina SDP:n pitkäaikaiset kansanedustajat Viipurin läänin läntisestä vaalipiiristä, opettaja ja viipurilaisen *Työ*-lehden toimittaja Hilja Pärssinen sekä lehden päätoimittajana vuodesta 1906 toiminut Matti Airola. Kansanvaltuuskunnassa toimi myös saman vaalipiirin kansanedustaja Juho Kirves.⁹⁷

Vuosien 1905–1907 poliittisen väkivallan yhteys vuosien 1917–1918 tapahtumiin oli sittenkin kovin ohut, sillä tilanteen kärjistymistä edelsi vuosikymmenen verran kestänyt parlamentaarinen vaihe – ja turhautuminen siihen. Vuoden 1918 johtavissa suomalaisissa punakaartilaisradikaaleissa oli vuosien 1906–1908 anarkistiseen

liikkeeseen osallistuneista tiettävästi vain kolme, ja nämä kaikki helsinkiläisiä: maalari Vilho (Otto Vilhelm) Hjort, itäisen rintaman komentajaksi nousut kirvesmies Kustaa Oskar Rantala ja agitaattori Juho Verner Viheriälaakso. Kymmenen vuoden takaiset asiat olivat aikuisikäisen väestön muistissa, mutta ääri vallankumouksellisuuden kärjessä kulki pääasiassa jo uusi sukupolvi.⁹⁸

Viitteet

- 1 Esim. Jussila 2004.
- 2 Paavolainen 1981, 629–631.
- 3 Paavolainen 1981, 636–640.
- 4 Soikkanen 1961, 21ss.
- 5 Paavolainen 1981, 629–630. Viipurissa toimi tosin jo 1870-luvun puolessavälissä erään poliisikomisarion johtama Työväen iltaseura, joka yritti valistaa työväestöä ja vähentää juopottelua. Koskivirta 2014 käsittelee Viipurin suomalaisuusliikettä, josta työväenliike sai alkunsa. Ks. myös samasta kokoelmasta Viipurin läänin puoluelaitoksen syntyyn ja Venäjän hallituksen politiikan vaikutuksiin läänissä: Leino-Kaukiainen 2014a ja Leino-Kaukiainen 2014b.
- 6 Åkermanin vanhasuomalaiselle kannalle siirtymisestä Matikainen 2019, 47–48.
- 7 Ursin työskenteli Viipurissa vuosina 1885–1888, kunnes sai lehtorin toimen Turusta. Rahikainen 1986, 13.
- 8 Soikkanen 1970, 32–57; Ks. myös Matikainen 2019, 48–49; Paavolainen 1981, 632–633.
- 9 Paavolainen 1981, 631.
- 10 Lyly herätteli Sirolaa yhteiskunnallisesti Klassillisessa lyseossa, vapaa-aikaansa lyseolainen puolestaan vietti työväentalolla Käärmekankaan kannustamana. Salomaa 1966, 18–19, 24–25, 41; Sainio 2001.
- 11 Kujala 1995, 128–138.
- 12 Soikkanen 1961, 67–68.
- 13 Paavolainen 1981, 631–632.
- 14 Soikkanen 1970; Paavolainen 1981.
- 15 Kolmannen Yleisen Suomen Työväenyhdistysten Edustajain Kokouksen Pöytäkirja 1899. Viipurin työväenyhdistyksellä oli kokouksessa seitsemän edustajaa ja Talikkalan työväenyhdistyksellä yksi edustaja.
- 16 Soikkanen 1970, 64–68, 75, 93; Paavolainen 1981, 632–633; KA, Viipurin työväenyhdistyksen johtokunnan ptk. 9.2.1901, 7–8 §.
- 17 Ensimmäisen Suomen Työväen Puoluekokouksen Pöytäkirja 1901; Kujala 1995, 77–78, 87–89, 95–97; KA, Viipurin työväenyhdistyksen johtokunnan ptk. 11.5.1901, 3 §, 25.5.1901, 4 § ja 9.6.1901, 2 ja 7 §; TA, SDP, Suomen työväen puoluehallinnon ja sen toimeenpanevan valiokunnan ptk. 28.1.1901, 2 §, 10.4.1901, 5 § ja 4.5.1901, 2 § sekä SDP:n kirjeenvaihto 1901, F 2, No 443 ja 446.
- 18 Salmelin 1967, 164–168; Soikkanen 1970, 87–93, 93–96; KA, Painoylihallituksen ptk. 14.9.1904, 13 § ja 10.11.1904, 1 §.
- 19 Ensimmäisen Suomen Työväen Puoluekokouksen Pöytäkirja 1901; Kujala 1995, 77–78, 87–89, 95–97;
- 20 KA, KKK 1902, erikoisjaosto, 25 ja 43; KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1902, 21, 190–191; Mainio & Koskivirta 2019, 12, 18.
- 21 Kujala 1995, 89–90.
- 22 KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1903, 3:2; Työmies 5.6.1903, 3.
- 23 Kujala 1995, 231–242.
- 24 Paavolainen 1981, 632–633.
- 25 Vuoden 1903 alussa Lyly ja myöntövyysmielisiä suomettarelaisia sympatisoiva Anton Huotari kiistelivät työväenyhdistyksen johtokunnassa oluen myynnistä. Johtokunnan enemmistö asettui Lylyn puolelle. Skyttä oli silloin jo yhdistyksen puheenjohtaja. KA, Viipurin työväenyhdistyksen johtokunnan ptk. 21.1.1903, 7 §; KA, Eino I. Parmasen kok. XIII, painettu muistokirjoitus Lylyn muistolle (1903), kirjoittajina muun muassa Hilja Liinamaa-Pärssinen, Mimmi Kontulainen, Yrjö Sirola, Mikko Uotinen ja J. Juusonen.

- 26** KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1903, 3:1.
- 27** KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1904, 16; KA, KKK 1904, I jaosto, V2, s. 4–6 ja VI2; Fria Ord 2.3.1904, 5 ja 8.4.1904, 5; KA, Carl Mannerheimin paperit 1, W. Rothe C. Mannerheimille 21.1.1904.
- 28** Kujala 1995, 108–112.
- 29** Länsi-Suomen Työmies 10.9.1904, 2; KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1904, 20.
- 30** KA, Viipurin työväenyhdistyksen johtokunnan ptk. 4.3.1904, 3 § (ja 27.4.1901, 2 §); KA, Talikkalan työväenyhdistyksen ptk. 23.4.1902; KA, KKK 1902, erikoisjaosto 178 ja Ed 6, 1902, 4, s. 102–103 ja Ed 7, 1902, 7, s. 86–87; Kiiskinen 1960, 71–72 (kevään 1902 ja kesän 1905 tapahtumat menevät osaksi sekaisin).
- 31** Fria Ord 12.11.1902, 1–2 ja 27.4.1904, 2.
- 32** KK, Erkki Reijosen kok., t.t. Reijoselle 21.1.1903 ja päiväämätön (1903); KA, Viipurin työväenyhdistyksen johtokunnan ptk. 21.1.1903, 7 §; Työmies 17.12.1902, 2, 30.12.1902, 2 ja 31.12.1902, 3.
- 33** KA, Viipurin läänin kutsuntaluettelot 1903, Viipurin kaupunki, s. 4 ja 10 ja maaseurakunta, s. 31.
- 34** Kujala 1995, 204, 200–216.
- 35** Kujala 1995, 217–230, 241.
- 36** Kujala 1995, 227–228, 242–263.
- 37** KA, Eino I. Parmasen kok. II ja X, M. Turkian haastattelut 1931 ja 1933 (hänen tietojaan on pidettävä jossain määrin epävarmana muistitietona); Soikkanen 1970, 81–83; Kujala 1995, 264–268, 335; Leino-Kaukiainen 2014a, 466.
- 38** Vaikka Mäkelin kannatti vaaliyhteistyötä nimenomaan perustuslaillisten kanssa, hän ilmaisi valtiollisten poikkeusolojen vuoksi kantansa selvästi vasta puoluekokouksen jälkeen.
- 39** Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen kolmannen (ylimääräisen) kokouksen pöytäkirja 1904.
- 40** KA, Talikkalan työväenyhdistyksen ptk. 4.9.1904, 10 §; KA, KKK 1904, IV jaosto, 77; KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1904, 124 ja 127 ja 1905, 5.
- 41** Vrt. Koskivirta 2019, 147–149.
- 42** KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1904, 81.
- 43** Kujala 1995, 357–362; Viipurin Sanomat (supistus) 28.1.1905, ”Eilispäivän uutiset”.
- 44** Kujala 1995, 357–405.
- 45** KA, Viipurin kaupungin raastuvanoikeus, III osasto, rikosasiat, 15.4.1905 1 §, 13.5.1905, 1 § ja 20.6.1905, 1 §; KA, KKK 1905, I jaosto, IX3; KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1905, 11 ja 20; KA, Suomen santarmihallitus, S3, 1905, 16, s. 43–44, 65–66, 93–94; Kujala 1995, 363–370.
- 46** KA, KKK 1905, I jaosto, IX5; KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1905, 15, KA, Suomen aktiivinen vastustuspuolue, puolueen hallinnon vuosikertomus 1904–1905, 19.11.1905, s. 19.
- 47** Kujala 1995, 379–384.
- 48** Työmies 22.3.1905, 3; KA, Talikkalan työväenyhdistyksen ptk. 2.4.–3.9.1905; KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1905, 5 ja 20.
- 49** KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1905, 22 ja 5; KA, KKK 1905, I jaosto, IX1, s. 189–197 ja XII, s. 17, 28–30; GARF, fond 102, Departament politsii, OO, 1905, op. 233, d. 9 tš. 10 t. 2, s. 30–31 (KA, NL:n mf 169); Työmies 10.8.1905, 2, 14.8.1905, 2 ja 19.8.1905, 3; Fria Ord 4.9.1905, 2–3.
- 50** Paavolainen 1981, 590–591.
- 51** Paavolainen 1981, 591; Tikka 2009, s. 142, 144.

- 52** Helsingin Sanomat ja Hufvudstadsbladet 31.10.1905, 5; Haapalainen 1931, 163–165; KA, Eino I. Parmasen kok. III, K. V. Hopun muistiinp.; Paavolainen 1981, 591.
- 53** Tikka 2009, 142–144, 146, 149.
- 54** Paavolainen 1981, 637–640. Punaisesta julistuksesta Kujala 2016, 90–93 ja myöhemmin. Suurlakosta yleensä samassa teoksessa.
- 55** Tikka 2009, 147–148; Schauman 1960, 207; Haapalainen 1931, 147, 165–168. – Perustuslailliset P. E. Svinhufvud ja Heikki Renvall olivat matkustaneet laivalla Pietariin hankkiakseen tietoja sikäläisestä tilanteesta. He palasivat Helsinkiin 2.11. Junamatkalla Viipurista Helsinkiin heidän mukanaan oli matkustanut, paitsi viipurilaisten sosiaalidemokraattien, aktivistien ja perustuslaillisten lähetystö, farmaseutti K. G. K. Nyman, joka nouti dynamiittia Viipurista Helsinkiin. Svinhufvud kysyi Nymanilta, eikö dynamiitin kuljettaminen ollut vaarallista. Nymanin mukaan mitään vaaraa ei ollut, sillä ”jos se räjähtää, korjaa se meidät sillä kertaa, niin ettei siitä ole sen ikävämpiä seurauksia.” TA, Vuoden 1905 suurlakko, 323(471) 1905–1906, P. Leppänen V. Tannerille 18.8.1935. Nyman ei kuitenkaan ollut Viipurissa ainoastaan noutamassa dynamiittia, vaan ohjeistamassa työväen lakko-ohjelman muotoiluja.
- 56** Helsingin Sanomat A-numero 12.11.1905, 4.
- 57** Tikka 2009, 149–150; Vladimirov (Rheinbott) 1905, 28; KA, Eino I. Parmasen kok. X, U. Serenius A. Salovaaralle 17.11.1905. Sireliuksen urasta, ks. ”Sirelius, Leo Aristides”, Suomalaiset kenraalit ja amiraalit Venäjän sotavoimissa 1809–1917 -verkkójulkaisu (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-ken-000392>, viitattu 13.5.2019).
- 58** Tikka 2009, 150–152; Ignatius 1927, 54.
- 59** Paavolainen 1981, 591.
- 60** Tikka 2009, 150–151; KA, KKK 1905, I jaosto, IX8, II osa, s. 189; KA, Väinö Voionmaan kok. 1, Yleiskatsaus rautatieläisten lakkoon Viipurissa.
- 61** TA, Kansallislakon keskuskomitean ptk. 2.11.1905, 24 § ja 4.11.1905, 25 §.
- 62** Helsingin Sanomat 10.11.1905, 6; KA, Adolf Törngrenin kok., H. Kajanus Törngrenille 25.10./7.11.1905; Tikka 2009, 151, 153.
- 63** Soikkanen 1970, 125.
- 64** Tikka 2009, 152–154; KA, Väinö Voionmaan kok. 1, Yleiskatsaus rautatieläisten lakkoon Viipurissa; Haapalainen 1931, 166, 168, 217; Soikkanen 1970, 126.
- 65** Työmies 13.11.1905, 2; Hufvudstadsbladet 9.11.1905, 3.
- 66** Toisin kuin esimerkiksi Turussa, Viipurin ryhmien välillä ei silti vallinnut suoranainen harmoniakaan.
- 67** Helsingin Sanomat 9.11.1905, 5; Työmies 10.11.1905, 3; Soikkanen 1970, 126–127.
- 68** Työmies 13.11.1905, 2; Hufvudstadsbladet 9.11.1905, 3.
- 69** Kujala 2016.
- 70** Kujala 2016.
- 71** Vrt. myös Leino-Kaukiainen 2014b, 484.
- 72** Soikkanen 1970, 179.
- 73** Kujala 1989, 183, 286.
- 74** Soikkanen 1970, 147–148.
- 75** Lähteenmäki 2000; Hentilä et al. 2018; Paavolainen 1981, 624.
- 76** Suomen sosialidemokratisen puolueen neljännen (ylimääräisen) kokouksen Pöytäkirja 1905; Soikkanen 1970, 147–148.
- 77** Soikkanen 1970, 138–145.
- 78** Voimallitosta Kujala 1989, 194–199, 266–268. Ks. myös Leino-Kaukiainen 2014b, 483.
- 79** Soikkanen 1970, 141–142.
- 80** Mjasojedov toimi virassaan 14.8.1902–18.5.1905, jonka jälkeen Venäjän senaattiin nimitetyn Mjasojedovin virkaa hoidettiin sijaisjärjestelyin helmikuuhun 1906 saakka. Heinäkuun

puoliväliin 1905 virkaa hoiti Konstantin Kazanski ja syksyn suurlakon jälkeisiin aikoihin Mihail von Medem. Kazanski oli tosin vt. kuvernöörinä vielä Viipurin elokuun alun mielenosoitusten aikana.

- 81** Se Karhusen ja Forsgrenin käsitys, että perustuslaillisten ohella myös aktivistit olivat vihollisia, liitti heidät tietyn varauksin työväenliikkeen anarkistis-vallankumoukselliseen siipeen.
- 82** KA, KKK 1908, I jaosto, VI (Karjalan kansan mahtia koskenut tutkimus); KA, Eino I. Parmasen kok. II, Viipurin hovioikeuden pöytäkirjajäljennökset 1908 Voimaliittoa ja Oikkosta koskien ja kokoelman haastattelut ja muistiinp., U. Serenius 1931 – II ja XV, K. V. Hoppu 1931 – III ja M. von Nandelstadh ja A. Sihvo 1931 – XV; KA, Helsingin kaupungin raastuvanoikeus, IV osasto, rikosasiat, 29.4.1907, 1 §; KA, Senaatin prokuraattorin toimituskunta, Df 2, A. Söderholmin tutkimusptk. 14.3.1910, A. Perdénin, viipurilaisen entisen jarrumiehen J. Kyyrön, K. A. Valtolan, J. Viheriälaakson, H. Kokkosen ja A. Suomen kuulustelut; Rautapää 1908, 10–16; Hakkapeliitta 1934:2, 42–44; Suomen aliupseeri 1942:2, 79–81; Soikkanen 1970, s. 139–145; Paavolainen 1981, 638–640; Kujala 1981, 106–124. Ensimmäinen asevarkaus tapahtui 28.8.1906, joten sillä ei ollut yhteyttä Oikkosen itsemurhaan 25.7.1906 Viaporin kapinasta Kujala 1989, 207–245. Ks. myös Leino-Kaukiainen 2014b, 483.
- 83** Kujala 1981, 106–124.
- 84** Suomen sosialidemokratisen puolueen viidennen edustajakokouksen Pöytäkirja 1906.
- 85** Suomen sosialidemokratisen puolueen viidennen edustajakokouksen Pöytäkirja 1906.
- 86** Työmies 17.10.1906, 2.
- 87** Kujala 1989, 264.
- 88** Soikkanen 1970, 208–213; Soikkanen 1975, 173–181. Autonomian ajan lopun eduskuntavaaleista myös Leino-Kaukiainen 2014b, s. 490–498.
- 89** Haapala 1995, 64, 78, 286.
- 90** Maddison 2003, 60–61, 67.
- 91** Soikkanen 1975, 124–135.
- 92** Kujala 1998, 152–154, 170–175.
- 93** Soikkanen 1975, 186, 196–197. Valtakunnallinen äänestysprosentti oli alimmillaan vuoden 1913 eduskuntavaaleissa (51,1 prosenttia).
- 94** Venäjän helmikuun ja lokakuun 1917 vallankumouksista Figes 2017.
- 95** Saksan SPD pääsi valtakunnanpoliittisesta eristyksestä vasta puolueen enemmistön asetuttua kannattamaan maansa sotaponnistuksia vuonna 1914. Negatiivisesta integraatiosta Mann 2012, 677–678.
- 96** Myös maailmansotien välisessä Itävallassa kaksi tasavahvaa poliittista leiriä oikeisto ja sosiaalidemokraatit perustivat omat kaartinsa, eikä yhteenotoilta vältytty sielläkään. Vocelka 2004, 286–292.
- 97** Soikkanen 1970, 238–306. Matti Lackmanin Manner-elämäkerrasta näkyy, kuinka joustamattomia esimerkiksi ministerivaltiosuhteeri Carl Enckell, perustuslakiasiantuntija K. J. Ståhlberg ja eduskunnan puhemies Kullervo Manner olivat vuoden 1917 ratkaisevissa käänteissä. Kummallakin puolella oli liikaa poliitikkoja, jotka pitivät kiinni omaksumistaan kannoista. Lackman 2017, 31–64.
- 98** Vuoden 1918 punakaartilaisradikalismista Aalto 2018 ja hänen ystävällisesti antamansa tiedot. Monet poliittisia rikoksia vuosina 1905–1908 tehneet muuttivat Amerikkaan, koska he olivat Suomessa merkittviä henkilöitä.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat lähteet

Gosudarstvennyi arhiv Rossijskoi Federatsii (GARF), Moskova
Fond 102, Departament politsii

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Helsingin kaupungin raastuvanoikeus
rikosasiat

pöytäkirjat

Kenraalikuvernöörinkanslia (KKK)

Carl Mannerheimin paperit

Painoylihallitus, pöytäkirjat

Eino I. Parmasen kokoelma

Senaatin prokuraattorin toimituskunta

Suomen aktiivinen vastustuspuolue

Suomen santarmihallitus

Adolf Törngrenin kokoelma

Viipurin läänin kutsuntaluettelot

Väinö Voionmaan kokoelma

Kansallisarkisto, Mikkeli (KA)

Talikkalan työväenyhdistys

pöytäkirjat

Viipurin kaupungin raastuvanoikeus

rikosasiat

pöytäkirjat

Viipurin lääninhallitus

läninkanslia

salaiset asiakirjat

Viipurin työväenyhdistys

johtokunnan pöytäkirjat

Kansalliskirjasto (KK)

Erkki Reijosen kokoelma

Työväenarkisto (TA)

Kansallislakon keskuskomitea

pöytäkirjat

SDP, Suomen työväen puoluehallinnon ja sen toimeenpanevan valiokunnan pöytäkirjat
ja SDP:n kirjeenvaihto

Vuoden 1905 suurlakko, 323(471), 1905–1906

Sanomalehdet

Fria Ord 1902, 1904–1905

Hakkapeliitta 1934

Helsingin Sanomat 1905

Hufvudstadsbladet 1905

Länsi-Suomen Työmies 1904

Suomen aliupseeri 1942

Työmies 1902, 1905

Viipurin Sanomat (supistus), 1905

Painetut lähteet

Kolmannen Yleisen Suomen Työväenyhdistysten Edustajain Kokouksen Pöytäkirja (Kokous pidetty Turussa heinäkuun 17–20 p:nä 1899) (1899). Toim. J. K. Kari. Turku: Suomen työväen puoluehallinto.

Ensimmäisen Suomen Työväen Puoluekokouksen (4:n työväenyhdistysten edustajainkokouksen) Pöytäkirja (Kokous pidetty Viipurissa heinäk. 17–20 p. 1901) (1901). Toim. J. K. Kari. Turku: Suomen työväen puoluehallinto.

Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen kolmannen (ylimääräisen) kokouksen (VI:nen työväenyhdistysten edustajainkokouksen) pöytäkirja (1905). Kokous pidetty Helsingissä syyskuun 25–28 p:nä v. 1904. Toim. J. K. Kari. Turku: Työväen puoluehallinto.

Suomen sosialidemokratian puolueen neljännen (ylimääräisen) kokouksen (VII:nen työväenyhdistysten edustajainkokouksen) Pöytäkirja (1906). Kokous pidetty Tampereella marrask. 20–22 p. 1905. Toim. Väinö Jokinen. Helsinki: Työväen puoluehallinto.

Suomen sosialidemokratian puolueen viidennen edustajakokouksen (VIII:nen työväenyhdistyksien edustajakokouksen) Pöytäkirja (1906). Kokous pidetty Oulussa 20–27 p:nä Elokuuta 1906. Toim. Mikko Uotinen. Helsinki: Sosialidemokratian Puoluetoimikunta.

Haapalainen, Eero (1931). Suomen työväen ensimmäinen nousu: Muistelmia ja katsauksia vallankumousvuoden 1905 tapauksiin Suomessa. Leningrad & Petroskoi: Valtion kustannusliike Kirja.

Ignatius, Hannes (1927). Sortovuosista itsenäisyyteen: Muistelmia. Helsinki: Otava.

Kiiskinen, Aura (1960). Vuosikymmenten takaa: Muistelmia. Petroskoi: Karjalan ASNT:n valtion kustannusliike.

Rautapää, Hugo (1908). Sosialistimme ja salaiset järjestöt. Päivän kysymyksiä 19. Helsinki: Suomalainen Kustannus-osakeyhtiö Kansa.

- Schauman Schauman Georg (1960).** Från storstrejken: Georg Schaumans anteckningar. Teoksessa *Historiska och litteraturhistoriska studier*, 35. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 375. Helsingfors: Mercators tryckeri, 189–215.
- Vladimirov, Vsevolod (= A. Rheinbott) (1905).** Revoljutsija v Finljandii pri knjaze Ivane Obolenskom. S.-Peterburg: Tipografija Tovarištšestva "Svet".

Tietokannat

- Suomalaiset kenraalit ja amiraalit Venäjän sotavoimissa 1809–1917 -verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 7. Helsinki: SKS. 2006– (URN:NBN:fi-fe201811948426).

Tutkimuskirjallisuus

- Aalto, Seppo (2018).** Kapina tehtaalla: Kuusankoski 1918. Helsinki: Siltala.
- Figes, Orlando (2017).** A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924. London: The Bodley Head.
- Haapala, Pertti (1995).** Kun yhteiskunta hajosi: Suomi 1914–1920. Helsinki: Painatuskeskus.
- Hentilä, Marja-Liisa, Kalliokoski, Matti & Viita, Armi (2018).** Uuden ajan nainen: Hilja Pärssisen elämä. Helsinki: Siltala.
- Jussila, Osmo (2004).** Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917. Helsinki: WSOY.
- Koskivirta, Anu (2014).** Suomalaisen kulttuurin vahvistuminen. Teoksessa *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino*, 378–398.
- Koskivirta, Anu (2019).** Viipurin venäläistäminen ja vastarinta sanomalehdistön kuvauksissa 1910-luvun taitteen vuosina. Teoksessa *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939. Toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita* 21. Helsinki: VSKS, 142–203.
- Kujala, Antti (1981).** Suomalaiset vallankumousjärjestöt ja poliittinen rikollisuus 1906–1908. *Historiallinen Aikakauskirja* 79:2, 106–124.
- Kujala, Antti (1989).** Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus: Venäjän sosialistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa. *Historiallisia Tutkimuksia* 152. Helsinki: SHS.
- Kujala, Antti (1995).** Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905. *Historiallisia Tutkimuksia* 194. Helsinki: SHS.
- Kujala, Antti (1998).** The Policy of the Russian Government Toward Finland, 1905–1917. Teoksessa *Emerging Democracy in Late Imperial Russia*. Ed. Mary Schaeffer Conroy. Niwot: University Press of Colorado, 143–197.
- Kujala, Antti (2016).** Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty: Syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Lackman, Matti (2017).** Kullervo Manner: Kumouksellisen muotokuva. Somero: Amanita.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014a).** Mieliipideryhmistä puolueiksi. Teoksessa *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino*, 447–467.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014b).** Tiellä venäläiseen Suomeen. Teoksessa *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino*, 468–514.
- Lähteenmäki, Maria (2000).** Pärssinen, Hilja. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica* 4. Helsinki: SKS (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003946>, viitattu 13.5.2019).
- Maddison, Angus (2003).** The World Economy: Historical Statistics. Paris: OECD.

- Mainio, Aleksi & Koskivirta, Anu (2019).** Viipurin poliittiset jännitteet – tapahtumia ja historiografiaa. Toim. Anu Koskivirta & Aleksi Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 6–40.
- Mann, Michael (2012).** The Sources of Social Power. Vol. 2. The Rise of Classes and Nation-States, 1760–1914. New York: Cambridge University Press.
- Matikainen, Olli (2019).** Jäkkäniska. Julius Anselm Lyly (1856–1903) viipurilaisena lehtimiehenä ja paikallispoliitikkona. Teoksessa Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939. Toim. Anu Koskivirta & Aleksi Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 41–68.
- Paavolainen, Jaakko (1981).** Työväenyhdistykset. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 629–649.
- Rahikainen, Marjatta (1986).** N. R. af Ursin, aatelismies Suomen työväenliikkeessä. Historiallisia Tutkimuksia 135. Helsinki: SHS.
- Sainio, Venla (2001).** Sirola, Yrjö. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002216>, viitattu 17.5.2019).
- Salmelin, Pentti (1967).** Järjestölehdessä puoluelehdistöön: Suomen työväenlehdistön synty ja asema työväenliikkeen tiedotuskentässä ennen vuoden 1901 puoluekokousta. Helsinki: Tammi.
- Salomaa, Erkki (1966).** Yrjö Sirola: Sosialistinen humanisti. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Soikkanen, Hannu (1961).** Sosialismin tulo Suomeen: Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Soikkanen, Hannu (1970).** Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia. Helsinki: Tammi.
- Soikkanen, Hannu (1975).** Kohti kansanvaltaa. 1. 1899–1937. Helsinki: SDP:n puoluetoimikunta.
- Tikka, Marko (2009).** Kun kansa leikki kuningasta: Suomen suuri lakko 1905. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1247. Helsinki: SKS.
- Vocelka, Karl (2004).** Geschichte Österreichs: Kultur – Gesellschaft – Politik. München: Wilhelm Heyne Verlag.